Dr.Saleh Ebrahimi

٣٣٨ و ئەنیسکولوپیدای ئیسلامی ج ٤، پەڕەی ٣٠٤ تحفه ناصری در تاریخو جغرافیای کردستان، تألیف میرزا شکر الله سنندجی فخر الکتاب با حواشی و تحقیقات دوکتور حشمةالله طبیبی کوردی کرماشان، مامۆستای زانکۆی عولومی ئیجتیماعی تاران. (شەپۆل).

□ لە ٧ مارسی ١٩١٨ی زایینی لە بەرگرانی و قاتو قڕی خەڵکی کرماشان دەستیان کردووە بە تالانکردنی موغازەو دوکانی شاری. لە ٢٩ مارسی ١٩١٨ لە سوێنگەی جەنگەوە، نەخۆشی تیفوس لە هەرێمی کوردستانی سەر بە ئێران پەرەی گرت و بووە هۆی قڕ تێکەوتنی خەڵکی کوردی مەزلوم. لە ٨ ژانویەی ١٩١٨ وێلسۆن سەرکۆماری ئەمریکا گەلاڵەی ١٤ مادەیی خۆی لە بابەت ئاشتی بردە کۆنگرەی ئەمریکا.

سەرچاوە:

رۆژنامەی ئێران، پەڕەی ٧ سێشەمە ٣١ خەرمانانی ١٣٧٧ و ٢٢ سپتامبری ١٩٩٨ و ١ ج ١٤١٩/٢ی مانگی و ٣١ی خەرمانانی ٢٦١٠ی کوردی.

□ خانەدانی شەمزینان لە بەگزادەکانی عەبباسین کە لە لایەن (شێخ شمس‌الدین)ەوە دانراوە، جا دوای ئەو سەییدانی نەیری، نەهری یا شەمزینان هێزی زۆریان بە دەست هێنا، ساداتی نەهری دەچنەوە سەر سەیید عەبدولعەزیز کوڕی حەزرەتی شێخ عەبدولقادر گەیلانی (١٠٧٨-١١٦٦) کوردی گەیلانی لای کرماشان، کە ئارامگەی لە بەغدایە، سەیید عەبدولعەزیز لە عەقرە، وە سەیید ئەبوبەکر کوڕی عەبدولعەزیز دەچێتە شەمزیناںو لە گوندی ستونی جێگای ماڵەباوانی نیشتەجێ دەبێ. لە کوڕانی ئەم شێخ سەیید ئەبوبەکرە. شێخ حەیدەرو چەند بەرەی دوای ئەمیش لەم گوندە رای دەبوێرن، لە پاشان لە زەمانی مەلا هەجیجی زارۆکانی ئەم خانەدانە، دەچنە هەمارۆ یا خومارۆ، وە تا رۆژگاری مەلا صالح لەوێ ماونەتەوە، مەلا صالح دو کوڕی بە نێوی بسەیید عەبدوڵڵاو سەیید ئەحمەد هەبووە.

سەیید عەبدوڵڵا لە عیرفاندا بووە خەلیفەو جێنشینی مەولانا خالید نەخشبەندی شارەزوری، نوسخەی جامیعەو نوسخەی نابیغە (١١٩٣-١١٤٢). جا لە دواییدا سەیید عەبدوڵڵا چۆتە نەهری، نایری، وە کوڕەکانیشی بۆ وێنە حەزرەتی سەیید تاها پیری شەمزین و خەلیفەی مەولانا خالید هەر لە نەهری

Dr.Saleh Ebrahimi

ماونەتەوە - ئەنیسکولۆپیدای ئیسلامی، جەلدی ٤ پەڕەی ٤٠٦ و پەڕەی ٤٤٢و ٤٤٣ کتێبی کورد و کوردستان و. نیکتین، تەرجمە بە فارسی محەمەد قازی.

□ دوکتۆر بلەچ شێرکۆ دەنوسێ: شێخ عوبەیدیلا لە بن فەرمانی تورکی عوسمانیدا، سەربەخۆیی گشت کوردستانی داوا دەکرد. پەڕەی ٤٨ نامیلکەی دوکتۆری بلەچ شێرکۆ.

□ خەڵکی شەمزینان هەمویان مریدو مەنسوبی شێخ و خەڵکێکی زۆر ئازا، شەڕوان و نەبەز بون، هەروەکو شاسیلاوی کێو و چیا رفێن هوروژمیان بردە سەر ورمێ، موکوریان و سابلاغ (مەهاباد) و لە تەشرینیساڵی ١٨٨٠ سەر زەوی موکوریان کە هەموکوردو سوننی مەزهەب و مریدو مەنسوبی شێخیش بون، گرت. ئەمە بووە هۆی ترسی خەڵکی بناو، مەراغەو تەورێز و خەریک بون، خۆ بدەن بە دەستەوە. بەڵام بەداخەوە حوکومەتی مەسکەو، بە خەیانەت کردن بە نەتەوەی کورد بە نێو پاراستنی سنوری خۆی، سپایێ زۆری هێنایە سنورو لای ماکۆ (مادکێو - مادکۆ) و ئەو نێزیکانە، هەروا ناردی‌یە لای تورکی عوسمانیش تا بەری هێزی شێخ بگرن، جا شێخ کەوتە بن تەوژمی روسی تەزاری و تورکی عوسمانی و حوکومەتی تورکی قاجاری ئێران، تورکی عوسمانی شێخی گرت و لە تایەفی حیجاز دەست بەسەری کرد، تا لە ١٨٨٣ هەر لەوێ وەفاتی کرد. دوکتور بلەچ شێرکۆ دەڵێ: لە مەدینە وەفاتی کردووە.

□ جان: (گیان) پۆڵا عەلی حاکمی کلس کە میرات بو بۆ خانەدانی جان پۆڵا، دوای ئەوەی میر حوسەین براگەورەکەی حاکمی میراتی کلس نەیویست بچێتە شەڕی ئێران، دوای تێشکانی تەورێز، چۆن ماندوببو لە شەڕ.

زندگی

زندگی چیست خون دل خوردن   پشت دیـــــوار آرزو مــــردن

شیخ سعید ابوالخیر فرمود:

زندگی در صدف خویش گهر ساختن است
در شـــعله فـرورفتن و نگـداختـن است
معجز زنده دلان خواب پریشانی نیست
در همین خاک جهانی دیگری ساختن است

Dr.Saleh Ebrahimi

ڕاپەڕینی مەلیک غازی شێخ عوبەیدیلای نەهری شاهی شەمزین

ڕاپەڕینی شێخ عوبەیدیلا لە پلەو پایەییکی بەرزدا، خۆی نیشانەی زیاتر ئاگاداربوونی نەتەوەی کوردە لە مەیدانی کورد بوون‌و نەتەوایەتی و کوردایەتی‌دا، دیارە بەر لە ڕاپەڕینی شێخ عوبەیدیلاش هاوبیری و هاوکاری کۆمەڵایەتی لە نێو نەتەوەی کورد دا هەر هەبووە، بەڵام قسە ڕاستەوخۆکانی حەزرەتی شێخ کە دەی‌فەرمو: دەیەوێ کوردستانێکی سەر بە خۆ دامەزرێنێ و پێ‌تەختیشی موسڵ بێ، ئەوی لە حوکومەتی بەر لە خۆی یانی کەسانێ وەک ئەمیر بەدرخان پاشای بۆتان (Bohtan) کە لە دەیەکانی ١٨٢٠ تا ١٨٤٠ بەسەر مەلبەندێکدا، بە پان و بەرینی باشوری خۆر هەڵاتی تورکیاو باکوری عێراق: (کوردستانی سەر بە تورکیاو کوردستانی سەر بە عێراق) فەرمانڕەوایی دەکرد. هەر لەگەڵ ئەو مەڵبەندانە کە لە دوایی‌دا کەوتە بن فەرمانی شێخ عوبەیدیلا زۆری جیاوازی هەبوو[1].

ڕاپەڕینی شێخ عوبەیدیلا، وە (مجمع اتفاق: نیشتگەی یەکبوونی نەتەوەی کورد – The Kundish League) کە نیشانەی ڕابەرایەتی شێخە لە گرینگترین پلەی ڕابەرانی نەتەوەی کورددا کە بەداخەوە بە وەفات کردنی ئەو زاتە لە ساڵی ١٨٨٣ لە تایەفی حیجاز دوایی پێ هات.

سەرهەڵدانی شێخ عوبەیدیلا لە ئاخرو ئۆخری دەیەی ١٨٧٠ نیشانەی نەخشێ بەرچاوە کە ئەو لە کوردستان‌دا ئەنجامی داوە. ڕاپەڕینی ئەو زاتە لە لایەکی دیکەیشەوە زۆر گرینگ بووە، نیشانەی سەر هەڵدانی هێزێکی ڕامیاری تازەو نوێ بوو کە دەیویست کورد یەک بخاو ڕای پەڕێنێ. وە ئەم ڕاپەڕینە نەخشێ زۆر گرینگی بوو، لە پەرەدان بە ناسیۆنالیسمی کوردو ڕاپەڕینی ڕامیاری و ڕێکی و پێکی‌و تەکوزی سەر بە خۆ خوازانەی نەتەوەی کورد -١- لەو شوێنەی کە حوکومەتی شێخ عوبەیدیلا دارای ئامانجگەلێ نەتەوەیی بوو، وە حوکومەتی بەدرخان پاشا ئەوانەی نەبوو.

١-جا هەر لەبەر ئەوەیە کورد ساڵی ١٨٨٠ی زایینی و ١٢٩٧ی مانگی و ١٢٥٩ی هەتاوی و ٢٤٩٢ی کوردی بە ساڵی شێخی ناو دەبەن. (شەپۆل)

Dr.Saleh Ebrahimi

باش وایە بە هەندێ لەو جیاوازی‌یانەی وا لە نێوانیاندایە ئاماژە بکرێ:

١ـ لە هەموان گرینگتر ناو و نیشانی ئەو دوکەسایەتییەن، عوبەیدیلا شێخ و پیری دەستگیر بووە، وە ئەمە خۆی ئەرک و ئەسپاردەی ئەو لە پلەی رابەری ڕێبازی نەخشی دا باش نیشان دەدا ـ٢ـ عوبەیدیلا لە پلەی شێخی تەنانەت لە مەڵبەندێک کە لە بن فەرمانی سەرۆک هۆزەکانیشدا بوون، بە دەستەڵات بوو، باری لەباری شێخ عوبەیدیلا لە پلەی شێخایەتی دا دەرەتانی پێ دەدا تا بێژەو واژەو قسەگەلێ ئایینی پـڕوتەژی لە ڕەمـزو راز و بـەڵێنی مـەسیحایی لە ئـامانجگەلی نـەتەوایـەتی‌دا بگونجێنێ و بیان خونجێنێ، وە بە نەتەوەی کوردی رابگەیێنێ ـ٣ـ ئەمە شتێک بوو کە لە ئەمیر بەدرخان بەگ کە تاکێ بوو نارۆحانی نەدەوەشاوە، باوەکو رابەر یـا میری تاقمێ زۆر لە یەکیەتی هۆزەواری بوو. هەندێ لە مرۆڤە نیشتمانی‌یەکانی کورد، لەسەر ئەم بیرو باوەڕەن کە دوای تێشکانی تورکی عوسمانی لە ١٩٣٩ی زایینی، بە دەستی ئیبراهیم پاشا، کوڕی محەمەد عەلی پاشای میسر، بـەدرخـان پاشا کەوتە بیری دامەزراندنی کوردستانێکی سەر بە خۆ. بەڵام شتێ کە پێشینەی مێژوویی ئەم بیرو باوەڕەمان بۆ دەر بخا، بە دەستەوە نیە.

٣ـ شتێ کە بەدرخان بەگ دەیویست (خودموختارێکی زیـاتر بـوو) کـە لە بـن چاوەدێری و حوکمی دەوڵەتی عوسمانی دا بێ ـ٤ـ دوریش نـیە بـە هـێزبوونی بەدرخان بەگ و جەنگەکانی ئەو لەگەڵ مەسیحیانی نەستوری دا لە سـاڵەکـانی ١٨٤٣ و ١٨٤٦ دا تورکی عوسمانی وادارکرد بێ تا زیاتر لە جاران دەست لە کارو باری کوردستان وەر بدا. ئەوەیش بوبێتە هۆ تا کـورد بـەری ئـەو جـۆرە دەست درێژی‌یە بگرن، گرینگترین جـیایی و جـیاوازی نـێوان مـەبەست و تـێڕوانـی نیشتمانی‌و نەتەوەیی شێخ عوبەیدیلای نەهری و بەدرخان پاشا کە بـە شـێوەی سوننەتی بیری دەکردەوەو مەبەستی (خودموختاری) بوو، هەدەفێ بوو کە شێخ زۆر بە راشکاوی رای‌دەگەیاند، وە ئەوەیش دامەزراندنی کوردستانی سەر بە خۆ بوو، شێخ لە ژوئیەی ١٨٨٠ ئەم نامەی بۆ کلیتۆن (Cavton) جێ‌نشینی کۆنسولی ئینگلیس لە (باش قەڵا) نووسی:

نەتەوەی کورد نەتەوەیەکە جیا، ڕێباز و مەزهەبیشیان لەگەڵ هی دیکە (یانی تورک و عەرەب و فارس) جیایە، داب و دەستور و ڕێ و شوێنیشیان جیایە... (ئەو دو نەتەوە: فارس و تورک) لە نێو هەمو نەتەوەکاندا بە خراپە و فیتنە و فـەساد و

Dr.Saleh Ebrahimi

دەست درێژکاری ناودارن، سەرۆک و حاکمانی کوردو کوردستان چ ئەوانەی وا لە بن دەست فارسان و چ ئەوانەی لە بن فەرمانی تورکی عوسمانی دان و چ ئەو مەسیحیانەی وا لە کوردەواریدا نیشتەجێن، هەموو یەکدەنگن لەسەر ئەوەی کە ئەم دو دەولەتە ئیتر ناتوانن بەو شێوە خۆ بەسەر کورد و کوردستاندا داسەپێنن و ئەبێ کارێ بکرێ تا دەولەتە ئوروپایەکان لەم بارە نالەبارە بگەن، وەبیر لە کاروباری ئێمەی کورد بکەنەوە، ئێمە دەمانەوێ کارو باری خۆمان بەدەست خۆمان بێ، دەنا هەمو خەلکی کوردەواری خۆیان بە زۆر کارو باری کوردستان دەگرنە دەست، چونکە ئیتر خەلک ناتوانن لەوە زیاتر زولم و زۆرویژی و ملهوڕی ئەم دوو حوکومەتە: قاجار و تورکی عوسمانی قەبول بکەن -٥- بێجگە لە قسەکانی شێخ کە ئارەزوی دەرونی ئەو بۆ سەربەخۆیی کوردستان بەیان دەکا، کۆنسولی بەریتانیایش لەو مەلبەندەدا لەسەر ئەم باوەڕە بوو کە شێخ «بۆ یەکبوونی هەموو نەتەوەی کورد، لە نیشتمانێکی سەر بە خۆدا بەرابەرایەتی خۆی نەخشەیێ چڕو پڕی هەبوو...» وادی جوێدە (Wadie jwaideh) راپەڕینی شێخ عوبەیدیلا بە راپەڕینێکی نوێ لە رابەرایەتی لە نێو کورد دادەنێ: «شێخ یەکەمین، وە هەروا دەگونجێ گەورەترین رابەری دینی و دنیایی کوردستان بێ» -٦- هەر ئەم شێخ بوونەی کەسایەتی و نفوز و شکۆ و قەدر و رێز و حورمەتی زۆری بەو داوە، چونکە شێخ بون لە نێو بەرەی موسلمانان دا ئاوەها رێز و نفوزێ بە مرۆڤ دەدا، یەک شێخ کاتێ بەو پلە گەیشت لە پلەی رابەری کردن، رێنوێنی و ئیرشادی خەلک، وە بە نێو عەبدی خوا خۆی لە خەلکی دیکە باشتر نیشان دەدا، یەک شێخ سەرەڕای قیداسەت و خوو ئەخلاق و ئاکاری بەرزو تەرز ئەبو بە لێهاتویی و کەسایەتی خۆی، وەک مورشید و پیرێکی دەست گیر، دەستی خەلک بگرێ و گیرو گرفتی مەعنەوی و ئەنبوژەنی، وە لە کێشمەکێش، وە کەندو کۆسپ لە زولم و زۆر رزگاریان بکاو بۆ کردنەوەی گرێ کوێرەی ژیان لە هەر بارو بابەتێکەوە یارو یاوەری خەلک بێ، ناودار بوون، رێزدار بوونی شێخ لە بابەت باو باپیرانیەوە، ژیری، زیرەکی، وشیاری، وە نفوزی مەعنەوی یەوە شێخی بردبووە دوندی بەرزی و رێز و حورمەت و قسەرەوا بوونەوە، بەتایبەت کە شێخ عوبەیدیلای نەهری بە

Dr.Saleh Ebrahimi

چەند پشت دەچێتەوە سەر حەزرەتی شێخ عەبدولقادری گەیلانی[١]، پیری دەستگیری ناوداری کورد کە لە سەتەی سیانزدەهەمدا دەژیا.

بە تایبەت نەخشی شێخ لە پلەو پایەی پیری دەستگیردا کە بووەتە هۆی قەدرو حورمەت و دەسەلات و نفوزی ئەو، زۆرێ لە مریدانی بە تایبەت نەخوێندەوارەکانیان وایان لێ دێ کە شێخ بە رزگاریدەری خۆیان بزانن و چاوەڕووان دەبن کە شێخ لە ژیاندا لە هەر بارو بابەتێکەوە یارمەتی‌یان بداو فریایان بکەوێ، بە تایبەت لە کاتی لێقەومان و کەندو کۆسپ و قاتی و قڕی و هەژاری و نەداری و ئاژاوەی کۆمەڵایەتی و شەڕو شۆڕدا، ئەو چاوەڕوانیانەیان لە پیری دەستگیری خۆیان زیاتر و زیاتر دەبێ. پڕ هێز بوونی دەسەلاتی مەلیک غازی، شێخ عوبەیدیلای نەهری لە ئاخری دەیەکانی ١٨٧٠ بە دەست هاتووە. راپەڕینی شێخ سەعیدی پیرانیش لە سەرەتای دەیەکانی ١٩٢٠ لە بارو دۆخێکی وا دا روی داوە کە شێخ لە رێگای کەشف و کەرامەتەوە دەتوانێ موعجیزەو کشگێری بکا، وە دوای مردنی شێخیش ئەو کەرامەتە هەر بەردەوامە، ئەو جۆرە بیرو باوەڕانە بووەتە هۆ بۆ ئەوە گڵکۆی شێخ دوای وەفاتیش زیارەتگە بێ و خەڵک بچن زیارەتی بکەن و بۆ نیازی دڵ چل دانەیشی لەسەر بگرنەوە، شێخەکان هەروا کاروباری وەکو پزیشکی داو دەرمان کردن، رەوان پزیشکی، کارو باری ماف و حوقوقزانی، دیفاع لە ماف خوراوان، کارو باری شەرعی و دینی و تەریقەت و شەریعەت و حەقیقەت و ئیمامەت و دوعانووسی و پاڕانەوە لای خوا بۆ مریدان و مەنسوبان و موسڵمانانیان بە ئەستۆ بووە.

شێخ یا خاندانی شێخ لە رێگای پشتیوانی کردن و دیفاع لە مەزڵومان و ستەم لێکراوان و چینی چەوساوەی جوتێرو وەرزێڕ، دەبێ خۆ بباتە نێو دڵ و دەرونی ئەوانەو لە و رێگایەوە خۆشیرین و خۆشەویست بکاو هێز و وزە پەیدا بکا و ببێتە سەر دارو سەروەر، ئەمە تەنیا رێگایەک بووە بۆ دەسەلات بە دەست هێنان بۆ شێخان.

١- شێخ عەبدولقادر محیەدین بن ئەبی سالح خەڵکی گیلانی لای کرماشان - وە کوردەو لە (٤٧١-٥٦٠) مانگی لە دایک بووەو وەفاتی کردووەو کوردە، بڕوانە پەڕەی ٦٠٥ ئێرانشار بەرگی یەکەم چاپی ساڵی ١٣٤٢ی هەتاوی و ١٩٦٣ی زایینی چاپخانەی دانیشگا، نەشریەی ژمارەی ٢٢ کومیسیونی میللی یۆنسکۆ لە ئێراندا - میرانی سۆران، نووسراوی حوسەین حوزنی موکریانی - پەڕەی ٤٤٢ و ٤٤٣ کوردو کوردستان. و.نیکیتین. (شەپۆل)

Dr.Saleh Ebrahimi

مەلیک غازی شێخ عوبەیدیلای نەهری شاهی شەمزین لەو ڕێگایەوە هێز و دەسەلاتێ زۆری بە دەستهێناکە زۆرێ لە سەرۆک هۆزەکانی نێوکوردەواریِ چ لە ڕێگای ژن و ژن خوازی یا مریدی بوون، پەیرەویان لێدەکردو لە خزمەتی دا بوون و گوێ بە فەرمانی ئەو بوون. -٧- هەندێ لە گەورەترین سەرۆک هۆزەکانی سەردەمی خۆی، بە حەزرەتی شێخ ناویان دەبردو قسەیان لەگەڵ دەکردو تاقمێ زۆریش ئەویان بە (واجب الاطاعه و به اولی الامر) دەزانی[1]. یەک شێخ لە ڕێگای ژن هێنان لە کچانی بنەماڵە پڕ هێز و ناودارەکانی سەرۆکە کوردەکان لە گوندەکان هێزو دەسەلاتی خۆیان زیادو زیاتر دەکرد. دیارە ژن هێنانی شێخ لەو بنەماڵانە کاتێ ئەنجام دەدرا کە شێخ داراو ساماندار ببوو. چون بە دەست هێنانی دارایی و پوڵ و دراو بۆ شێخ لەباری ئابووری‌یەوە زۆر پێداویست بوو، چونکە شێخ دەبێ خەرجی خانەقا و میوانداری بە جوانی بەڕێوە بباو هەمیشە سفرەو نان و خوانی ڕازاوە بوایێ و بی توانیایێ دڵی مرید و مەنسوب و میوان و گەل و گێلانی بە دڵخواز را بگرتبایێ و لەو ڕێگاوە سەرنجی خەڵکی بۆ لای خۆی رابکێشایێ و هەمیشە دەورو بەری لە خەڵک هەر جمەی بهاتبایێ و پێوەندیان بە شێخەوە پتەو بکردایێ.

شێخەکان سەرەڕای ئەو دارایی و دراوەی کە مریدان و مەنسوبان بە دیاری بۆیان دەبردن یا لە ڕێگای ژن هێنانەوە بۆیان دەهات، لە سامانی موڵکو ماڵی مەوقوفەی مزگەوت و تەکیەو خانەقا و فێرگە و شتی وایش کە خۆیان بە سەریاندا رادەگەیشتن کەڵکیان لەوانەش وەردەگرت، قانونی زەوی و زارکە لە لایەن تورکی عوسمانی لە ساڵی ١٨٥٨ دانرا خۆی بووە هۆی زیادبوونی سامان و دارایی شێخەکان کە موچەو مەزرا و زەوی‌یەکی زۆریان لە دەست دابوو -٨- ئاغاکان: «زەوی دارە گەورەکان» وە سەرۆکەکانی هۆزەواری نێو کوردەواری، کار بە دەستانی دەوڵەت، بازرگانەکانی ساماندار، وە شێخەکان لە بەر پلەو پایەیەک کە دوای پڕش و بلاوبوونی میرنشینەکانی کوردەواری لە ساڵەکانی ١٨٣٠و ١٨٤٠ لە

١- جا هەر لەبەر ئەوەیە کە هەستیاری کورد مام هەژاری موکریانی دەڵێ:

کە سەردەستەی هەموو مەستانە خالید — نەمامی باغی کوردستانە خالید
بە عەبدوڵلاهو تاها پیری شەمزین — لە داوای دیندا نەماندوبون، نەشەمزین
شەمی دڵ بون و زەینی مەحفەلی دین — ئەی وەتەن هەر شاد بی تۆو دو کوڕت دین

سیلسیلەی نەخشبەندی، پەڕەی ٣١ تا ٤٠ چاپی ١٣٦٩ - انتشارات صلاح الدین ایوبی لە شاری ورمێ. (شەپۆل)

Dr.Saleh Ebrahimi

خاکی کوردستان بە دەستیان هێنا بوو، کەڵکێ زۆریان لە قانوی ئاوو خاکی ئەوێ وەرگرت، بەخشینی خاک و ئاو بە شێخەکان و سەرۆک هۆزەکان، دوا بە دوای ساڵی ١٨٥٨ بە مەبەستی رامیاری بوو، تا لەو رێگایەوە بتوانن هێزی خۆیان کۆ بکەنەوەو دەوڵەتی تورکی وەسمانی خۆی قەوی و پتەو بکا، لە ئاناتۆلی خۆرهەلاتی و ئێراق، هەروایش بوو، لە نیو سەتەی ئاخری سەتەی نۆزدەهەم کەلکی لێوەرگرت.

داپلۆسین و لە نێو بردنی میرنشینە نیوە سەر بە خۆکانی نێوکوردەواری بە هۆی تورکی عوسمانی، بە تایبەت لە خولی پاشایی مەحمودی دووەم (١٨٠٨-١٨٣٩ز) رێگای بۆ سەر هەڵدان و راپەڕینی جەزرەتی مەلیک غازی: شێخ عوبەیدیلای نەهری شاهی شەمزین بە نێوی رابەری نیشتمانی نەتەوەی کورد، خۆشکرد. بە لە نێوچوونی میرە کوردەکان ئالۆزی و بێ سەرو بەری گەیشتە رادەیەک، وردە خاوەن مولکەکان کە لە دەست ئەمیرەخاوەن دەسەلاتەکان ئازاد ببوون، لە نێو خۆیاندا کردبوویانە قەرەپشی و کێشمەکێش، دەوڵەتی تورکی عوسمانی لەو نێوەدا هیچی لە دەست نەدەهات و دەست بە ئەژنۆ بوو، وە لە ئاناتۆلی غەربی و سەرزەوی‌یەکانی ئوروپایی و عەرەبی توشی کەندو کۆسب و قورتێ زل هاتبوو سەری لێشیوا بوو، فشارو زۆرهێنانی رۆژ بە رۆژی وڵاتەکانی ئوروپایی، هەستی بە بۆشایی‌یەک دەکرد کە بە تیاچونی میرە کوردەکان، وە نەبوونیان لە شانۆی رامیاریدا بە جۆرێ کە تورکی عوسمانی کزو کەنەفت و کەلەلاخستبوو، جا لەبەر ئەوە باری رامیاری و سیاسی‌و ئایینی و مەزهەبی هەر دوو پێکەوە بوونە هۆ بۆ بە هێز بوونی شێخەکان، وە گیرهێنانی دەسەلات. وادی جویدە (Wadie Jwaiden) دەلێ: «سەرهەڵدان و راپەڕینی شێخەکان بە نێوی رابەری نیشتمانی لە کوردەواریدا تەنیا لەبەر رێزدار بونێک نەبوو کە بە هۆی پلەی پیری دەستگیر بوون، خۆیان لەوە کەلکیان وەرگرتبێ، بەڵکو بەم واتایەشە کە دوای بنە بڕ بوونی ئەمیرە گەورەکانی کورد، لە کەسایەتی‌یە غەیرە نارۆحانی‌یەکان کەسێ نەبوو کە لە نێو خەڵک دا رێز و نفوزی کافی هەبێ. ئەوە کە وا سەهل و ئاسان نەتەوەی کورد، رابەری شێخەکانیان وەرگرت خۆی نیشانەی ئەوەیش بوو کە نەتەوەی کورد بۆ پڕ کردنەوەی بۆشایی‌یەک کە لە نەبوونی ئەمیرە گەورەکانی کورد هەستیان پێ دەکرد -٩- زۆر بە خۆشی و شادی‌یەوە رابەری شێخیان وەرگرت و

Dr.Saleh Ebrahimi

چونە پێشوازی ئەو پێشەوا ژیرو پیرە دەستگیرە. نەبوونی کەسایەتێکی گەورە لە روانگای نەتەوەی کورد، بێگومان شتێ سەیر و ناژیرانە دەی‌نواند.

تێ‌روانین لەباری کۆمەڵ ناسیشەوە، خۆی دەبێتە هۆی نەتیژە گرتنێک کە لەت و پەت بوونی ئەمیرنشینە گەورەکان، کە بوونە وردە خاوەن مولک و موچەو مەزرای وردە پردە، ئەمەیش خۆی بووە هۆی ڕێگا خۆش کردن بۆ ئەوەی شێخ عوبەیدیلا مەلیک غازی، دەسەڵات و حوکومەت بگرێتە دەست.

هەروەک وان بروئین سێن (Van Bruine ssen) دەڵێ: بۆ ماوەی کەمتر یا زیاتر لە سی ساڵ دوای تیاچوونی ئەماراتی کورد (١٨٤٧-١٨٨٠) نەتەوەی کورد چ لە نێو سنوری تورکی عوسمانی یا لە نێو خۆیاندا کەمتر لە یەکتر نێزیک دەبوونەوە، کەمتر توانیان بەرەو دامەزراندنی حوکومەتی تایبەت بە نەتەوەی کورد بڕۆنە پێشەوە، بە باوەڕی ئەو هەڵوەشاندنەوەی ئەمیر نشینەکان بە واتای حوکومەتی راستەوخۆ زیاتر نەبوو، وە لە بابەت پێگەیشتنی کۆمەڵایەتی بۆ دامەزراندنی حوکومەتێکی بیلقوە هنگاوێ بەرەو دوا بوو، «مەبەستی ئەو لە حوکومەتی راستەوخۆ بەشداری کردنی زیاتری خەڵکە لە حوکومەتدا» ئارەزو بە حوکومەتی قەبیلەیی بە هێزتر لەوە بوو کە ئاوەها شتێک بێنێتە گۆڕ. بەڵام بە بڕوای من هەر ئەم نەبوونی حوکومەتی راستەوخۆیە، لە لایەن ئەمیرەکان و دوا بە دوای تێکچوونی ئەمارەتەکان، بوونە هۆ تا راپەڕینی سەر بە خۆخوازانەی مەلیک غازی شێخ عوبەیدیلای نەهری کە ببووە هۆی راکێشانی ئەو خەڵکەی وا باوەڕی بە ڕێبازی (تەریقەت) هەبوو، تێ بگاو پێ بگاو-١٠- بە راپەڕینی شێخەوە بلکێ. دەوڵەتی تورکی عوسمانی لە تەواوی سەتەی نۆزدەهەم دا سیاست و رامیارییێکی رەچاو کرد بوو کە باری نادینییەکەی رۆژ بۆ رۆژ لە زیادی بوو. وە ئەو سیاسەتەش جێ‌نشینەکەی یانی کۆماری تورکیایش لە تەواوی سەتەی بیستەم دا پێیدا رۆیی، بێجگە لە نۆزدە بیست ساڵێک کە مەحمودی دووم (٨٧٦-١٩٠٩) رچاوی کردبوو، جا هەر ئەو سیاسەتە بوو کە ئەو جۆرە ناسیونالیسمە بوو کە مەلیک غازی شێخ عوبەیدیلا رابەرایەتی دەکرد، وە ئەم تایبەتی‌یە لە شێخ عوبەیدیلاوە تا شێخ سەعیدی پیران[1] بەردەوام و بە دەسەڵات بوو، ئەوانیش

١- مێژو چوار پلەی بۆ راپەڕین و بزاوتنی کورد نێو بردوە: ←

Dr.Saleh Ebrahimi

پەروەردەیان کردو پیان گەیاند. هەرچەندە داپڵۆسین و لە نێو بردنی ئەمیر نشینەکان عاقیبەت وە نەتیژەی ئەو بوو کە رچەی بۆ سەرهەڵدان و راپەڕین و رابەرایەتی رامیاری بۆ شێخەکان خۆش کرد، بەلام هەموو ئەوانە لە سوێنگەی جەنگی روس و تورکی عوسمانی (١٨٧٧-١٨٨٨) بوو، کە هاتنە نێو نێوان و شێخ عوبەیدیلای بزاوت تا بەرنامەی نیشتمانی و نەتەوەیی خۆی بە راشکاوی رابگەینێ. شەر، ماڵوێرانی، قات و قڕی، ترس و هەلات هەلات، نەخۆشی، ناخۆشی، دەستدرێژی، رێ گری، چەتەیی، بێ نان و ئاوی، دەر بەدەری و ئاوارەیی ساز دابوو، خەڵک و کوردی نیشتەجێی ولاتی رۆژهەلاتی ئیمپەراتوری توشی کەند و کۆسب و هەژاری و نەداری و نەخۆشی و ئاوارەیی کرد، وە هەزاران گیرو گرفتی تری توش خەڵک کردبوو. شتێ کە بووە هۆ کە مەلیک غازی شێخ عوبەیدیلا لە راگەیاندنی سەر بە خۆیی کوردستان لەز و تالوکە بکا، پەیمانی (بێرلەن) بوو کە لە ١٣ی ژانویەی ١٨٧٨ دوا بە دوای جەنگی روس و عوسمانی مۆر کرا. مادەی ١٦ی ئەو پەیمانە دەی وت کە بابی عالی بەڵێن دەدا «ئیسلاحاتێک بە پێی هەل و مەرجی مەحەلل لە ولاتی ئەرمەنی نیشن دا ئەنجام بدرێ و ئەرمەنییەکان لە راست چرکەسی و کوردەکاندا بپارێزرێن و لە ئەمان دا رابگیردرێن.» -١١- قەراریش وابوو هێزەکانی ئوروپایی لە جێ بەجێ کردنی ئەوانە چاوەدێری لەسەر بکەن. جووەیدە (Jwiden) دەڵێ: «مەلیک غازی شێخ عوبەیدیلای نەهری لە ترسی ئەوەی مەبادا ئەرمەنی باڵ بەسەر کوردستان دابکێشێ، تێکۆشا تا نەتەوەی کورد یەک بخاو یەکیەتی لە نێویاندا ساز بدا.» -١٢- لە ئاناتۆلی خۆرهەلاتی دا بە گەرمە قسەیان لەوە دەکرد کە هەر کاتێ حوکومەت و ولاتێکی ئەرمەنی دامەزرێ ئەو دەوڵەتە، هەر لەو مەڵبەندە یا داگری بەشێ لەو مەڵبەندە دەبێ، کە حوکومەتی ولاتی نەتەوەی کورد لەوێدا دادەمەزرێ. دەڵێن:

١- راپەڕین لە بن فەرمانی مەلیک غازی شێخ عوبەیدیلا نەهری شاهی شەمزین و «مجمع اتفاق کورد» The Kundish league نیشتگەی یەکبونی نەتەوەی کورد کە نیشاندەری سەرهەڵدانی شێخە لە پلەی رابەری نەتەوەی کورد کە بە وەفات کردی ئەو زاتە لە ١٨٨٣ ز لە تایەفی حیجاز دوایی پێ هات.

٢- نەخشی سوارەی حەمیدییە کە کوردی چەکداربون لە دامەزراندیبەوە تا ساڵی ١٨٩١ ز و دەس پێکردنی جەنگی یەکەمی جیهانی.

٣- روداوەکانی جەنگی یەکەمی تا پەیمانی سێوێر (١٠ ئوتی ١٩٢٠ز).

٤- شوێن دانانی جەنگی یەکەمی لەسەر راپەڕینی شێخ سەعیدی پیران. پەڕەی ١٩ کتێبی راپەڕینی شێخ سەعید تەرجەمەی برایمخانی یونسی، چاپی ١٣٧٧.

Dr.Saleh Ebrahimi

مەلیک غازی شێخ عوبەیدیلا کاتێ لە واتای مادە - ١٦ - ئاگادار بوو، فەرموی: «چ دەبیسم؟ یانی ئەرمەنی یەکان دەیانەوێ ولاتێ، وە دەولەتێ سەربەخۆ لە (وان) دامەزرێنن و نەستوری یەکان ئالای ئینگلیس بچەقێنن و خۆیان بە تەبەعەی ئینگلیس بژمێرن! من قەت ئیجازە بە شتێ وا نادەم، هەرچەند مەجبور بم کچان و ژنان چەکدار بکەم[1] -١٣- لەو کاتە بە دواوە شێخ عوبەیدیلا زۆر بە توندی لێبڕا کە نەیەلێ حوکومەتی ئەرمەنی دامەزرێندرێ، بەلکو خۆی دەولەتێکی کوردی ساز بدا، ئەوە کە وتبووی: ژنان چەکدار دەکا، نیشانەی سوربوونی ئەو بو، بۆ سەر بە خۆی نەتەوەی کورد، وە هەر ئەویش بوو رابەری بەڕاستی نەتەوەی کورد، لەو سەردەمەدا. چونی کۆنسۆلی بەریتانیا بۆ کوردستان کە دەبوو «کونوانسیونی یەکیەتی بەرگری» لە چوارەمی ژوئنی ١٨٧٨ بۆ ئەنجام دانی ئیسلاحات، چاوە دیری بکا. ترسی کوردی لەو بارو باتەوە زیاتر کرد، دیارە ئەو ترسەش بێ جێ نەبووە، هاو رۆژگاران، وە لە راستیدا خودی کونسولەکان باوەڕیان وابوو کە ئەو کارە «سەرەتای دەورانی بن دەستی ئاسیای گچکە ئەبێ.» کونسولەکان بۆ مەسیحیانی بن زولم و ستەمی خۆرهەلاتی تورکیا «وەک چرای هەویا بوون، دلیان خۆشبوو کە دادگەری لەوێدا بهێننە دی. -١٤- جا هەر لەبەر ئەمە بووە کە حاجی قادری کۆیی فەرمویەتی:

خاکی جزیرو بۆتانان، یەعنی ولاتی کوردان
سەد حەیف و سەد مخابن دەیکەن بە ئەرمەنستان[2]

مەلێک غازی شێخ عوبەیدیلا بۆ دیفاع و بەرگری کردن لەو کارانە کە لەوانە بوو سەربەخۆیی بۆ ئەرمەنی و نەستوری یەکان دابین بکەن، دەستی دایە یەک ئیستیراتیژی پێچیدەو حیساو کراو کە بووە هۆی دانانی «نیشتگەی یەکیەتی نەتەوەی کورد» کە لە راستیدا یەکەمین یەکیەتی کورد بوو. جووەیدە Jwaiden باوەڕی وایە کە یەکێ لە هۆی سەرکەوتنی ئەو «نیشتگە» تەمەن کورتە، ئەوە بو کە لەبەر راوەستانی لە راست ئیسلاحاتێ کە سەر زەوی یەکی زۆرتر لە کیس عوسمانی بچێ. دەولەتی عوسمانی پشتیوانی لەوە کرد، لە ئیسلاحاتی بەرو دا بە

١- (ژن و کچی کورد لە کاتی تەنگانە داشان بە شانی پیاوی کورد بۆ دیفاع لە خۆیان چەکیان هەلگرتووە.)

٢- دیوانی حاجی قادر، پەڕەی ٨٥ چاپی ١٩٨٦.

Dr.Saleh Ebrahimi

درێژایی سەتەی نۆزدەهەم زۆرێ لە هێز و دەسەڵاتی عوسمانی لە بالکان لە دەستی چوو بوو، هەروەک پەیمانی بێرلەن، وە کونوانسیونی قبرس نیشانی دەدا، لە میسریشداکارێ وا هاتبووە پێشەوە، ئەرمەنی یەکان باوەڕیان وابوو کە ئامانجی «نیشتگەی یەکیەتی نەتەوەی کورد» ئەمە بوو کە هێنانە پێشەوەی مەسەلەی کورد، مەسەلەی ئەرمەنستان لە برەو بخەن و بێ نمودی بکەن. -١٥- تەنانەت راپەڕینێک کە لەساڵی ١٨٧٩ بە دژی دەوڵەت روی دا، نەبووە مانیع تا دەوڵەتی عوسمانی لە تێکۆشانی شێخ عوبەیدیلاو «نیشتگەی یەکیەتی نەتەوەی کورد». چونکە شێخ عوبەیدیلاو هێزە چەکدارەکانی کە لە «جیهادی» عوسمانی بە دژی روس نەخشێ وا بەرچاویان نەبوو، کەچی چەکی مارتینی کە دەوڵەتی عوسمانی بۆ جیهاد لە تەک روسا بەوانی دابوو، هێمان لە شانیاندا بوو. عوسمانی یەکان لایان وابوو، جارێکی دیکەش ئەتوانن لە کورد بە تەواوی کەڵک وەربگرن.

لە ساڵی ١٨٨٠ مەلیک غازی شێخ عوبەیدیلای نەهری بۆ پەرەدان بە مەودای فەرمانڕەوایی خۆی بە گژ حوکومەتی قاجار دا چو لە ئێران، کە ئەو مەڵبەنەیش کە شێخ پەلاماری دان هەموو کوردنشین بوون. کە شێخ گرتی، هەرچەندە عوسانی یەکان بە رواڵەت لە «نیشتگەی یەکیەتی نەتەوەی کورد The kundish league» پشتیوانی یان دەکرد، دوریش نەبوو کە شێخ دەیویست کاتێ لە کوردستانی بەشی ئێران ریشە داکوتێ، ئەو جار روو بکاتە کوردستانی بەشی تورکی عوسمانی. بەڵام بە هۆی خەیانەتی روس بە کورد و شەڕەخۆری خەڵکی رەمەکی کورد، وە بێ مەیلی بەریتانیا سەبارەت بە کوردستانی سەربەخۆوە هەروا ناکۆکی سەرۆک هۆزە کوردەکان و خۆفرۆشی قاسمی قازی و گوڵاوی ئاغای دیبوکری و هەندێ لە ئاغاو مالیکەکانی کوردەواری، باوەکو سابلاغ (مەهاباد) یشیان گرتبوو، حوکومەتیشیان دامەزراند، بەڵام خۆیان پێ رانەگیراو ناچار بەرەو نێو چیا گەڕانەوەو لەوێش تورکی عوسمانی بە دژی راپەڕینی مەلیک غازی شێخ عوبەیدیلای نەهری وەستا. ئەویش دەگونجێ لەبەر ئەم دو بەڵگە بووبێ:

١- تورکی عوسمانی لەو بارەوە لە لایەن هەمو ئوروپایانەوە زۆری بۆ هات.

٢- تورک تێ گەیی کە پشتیوانی کردن لە ناسیونالیسمی کورد ئەبێتە هۆی ئەوەی نەتەوەی کوردیان لە دەس دەربچێ. تورکی عوسمانی شێخ عوبەیدیلایان بە دیلی گرت و لە ژوئیەی ١٨٨١ بردیانە شاری ئەستەمبوڵ، مەلیک غازی شێخ عوبەیدیلا

Dr.Saleh Ebrahimi

پاش ماوەیەک خۆی لە دەست تورکی عوسمانی رزگارکرد و خۆی گەیاندەوە نێو چیاو نەهری، ئەو شارەی کە لەوێ لە دایک ببوو. بەڵام هێزە ئوروپایەکان کە هەروا لە کارو ئاکاری شێخ کە سەبارەت بە نەستوری‌یەکان کردبووی تورە و جنگز و قەڵس بوون، زۆریان بۆ بابی عالی هێنا تا هێزێک بنێریتە شەڕکردن لەگەڵ ئەو. لە ئاکامدا شێخیان بە دیل گرت و دووریان خستەوە بۆ حیجاز و لە تایف لە ساڵی ١٨٨٣ی زایینی وەفاتی کرد. -١٦- راپەڕینی مەلیک غازی شێخ عوبەیدیلای نەهری شاهی شەمزین لە ئێران بۆ یەکیەتی کورد و ساز دانی کوردستانی سەر بە خۆ باری نێو گەلانی بە مەسەلەی کورد دا کە زل هێزەکانی ئەو رۆژەگارە، روی خۆشیان بە نەتەوەی کورد و راپەڕینەکەی نیشان نەدا، لە دوایشدا لەو بارو بابەتەوە کۆششێکی زۆر کرا، هێمان زل هێزەکان بەڵێنی پشتیوانی کردنیان بە نەتەوەی کورد نەدا. روسیە نەیدەویست ئەو مەڵبەندانەی وا بە پێی پەیمانی بێرلەن لە خۆرهەڵاتی تورکیا بە دەستی هێنا بوو، مەڵبەندێ زۆر پەرەدار لەو خاک و ئاوە کە کوردنشین بوون، هەروا بە فیرۆ لە دەستی بدا. (مەبەست بەشی کوردنشینی لاچین، گولبجار، ئاخکەندی، قورن و قەرەباغ و بەشێ لە ئەرمەنستان، ئازەربایجان و ئوزبەکستان و ئێرەوان و ... کە پڕ و تەژی بوون لە کورد، بە تایبەت روسیە نەی‌دەویست وڵات و دەوڵەتێکی کوردی بەو شێوەو لەسەر رچەو رێبازی نەخشبەندی لە جیرانەتی سنورەکانی قەوقاز دامەزرێ و ساز بدرێ. روسیە لە دەیەکانی ١٨٣٠ دا لەگەڵ راپەڕینی (شێخ شامیل) توشی کەندوکۆسپێکی زل ببوو و زۆر بە زەحمەتێ زۆر ئەوی لە نێو بردبوو. بەریتانیاش لەو رووەوە دەویست لەو سوێنگەوە نەگەڵ و مەرجێ پێش بێ کە ئێران لە روس نێزیک تر بکاتەوە. ئەوە خۆی سیاسەتی ئیستیعماری ئەوی لە ئاسیای باشوری خوراوا دا زیاتر دەخستە پێچەڵە پوچەوە. تەنیا هێزێ زل کە لەو نێوەدا بە رواڵەت دەیویست لە راپەڕینی شێخ عوبەیدیلای نەهری پشتیوانی بکا ئیمپراتوری تورکی عوسمانی بوو کە دەیویست لە «نیشتگەی یەکیەتی نەتەوەی کورد» لە راست ئیسلاحات لە راستیدا بە دژی هێزی ئوروپایی، بە تایبەت روسیەو بەریتانیا کەڵک وەربگرێ، هەروا دەیویست بە یارمەتی نەتەوەی کورد، راپەڕینی سەر بە خۆ ویستانەی ئەرمەنی‌یەکان لە برەو بخاو بێ‌نمودی بکا.

هەروا دەبێ بزانین دوریش نەبووە کە دەوڵەتی عوسمانی ویستبێتی تا لەو

Dr.Saleh Ebrahimi

ڕێگایەوە مەڵبەندە سوونیی‌نشینەکانی کوردستانی بەشی ئێران، وە هەروەها هەرێمە ئازەری زوانەکانی بەشی ئێران بخاتە بن چرنوکی تیژی خۆی و ئەو زەرەرو زیانانەی وا لە ئورپا توشی ببوو قەرەبوویان بکاتەوە.

بە دوایی پێ هاتنی پلەی یەکەمی[1] ڕاپەڕینی نەتەوەی کورد، هەروەک لە پەیمانی بێرلەن بە ئاشکرا قسەی لێکرا بوو دوپاتەشی لەسەر کرابوو، هەمو هێزە ئوروپایەکان بە تێکرا دژی ڕاپەڕینی سەر بە خۆ خوازانەی نەتەوەی کورد بوون. سەرەڕای ئەوانەش هەروەکو ڕابوردو بەریتانیای گەورەو ڕوسیەی تەزاری لە دژایەتی کردن لەگەڵ ئەو ڕاپەڕینە بەڵگەی تایبەت بە خۆیان هەبوو. تەنیا ئیمپراتوری تورکی عوسمانی بو کە بە ڕواڵەت دەیویست لە ڕاپەڕینی سەر بە خۆ خوازانەی نەتەوەی کورد کۆمەگ بکاو بەڵگەیشی بۆ تاشی بوو، بەڵام ئەویش لە ڕاستیدا نەی‌دەویست نیشتمان وە دەوڵەتی سەر بە خۆی کوردی بەدی بێ و ساز بدرێ.

مێژو دەڵێ: دامەزراندنی حەمیدیە: (سوارەی چەک بە دەستی کورد کە پلەی دوەمی ناسیونالیسمی کوردی نیشان داوە) دوای ناکامی ڕاپەڕینی مەلیک غازی شێخ عوبەیدیلای نەهری، عەبدولحەمید ویستویەتی بە خەیاڵ هۆزە کوردەکان لە خۆی نێزیک بکاتەوەو حەمیدیە لە ١٨٩١ دامەزرا. ١- بۆ بەدەست هێنانی ئیقتیداری مەرکەزی. ٢- بەدی‌هێنانی تەعادولی کۆمەڵایەتی و سیاسی لە کوردستاندا. ٣- کەڵک وەرگرتن لە هێزی هۆزەواری کورد بە دژی ئەرمەنی و نفوزی بەریتانیا لە ئاناتۆڵی خۆرهەڵاتی داکە بەداخەوە هەر ئەوە بووە هۆی دژ و دوژمنی کردن لە نێوان عەلەوی و هەرمکەکان و هۆزی خالد بەگ جەبران، چون جەبرانەکان لە ١٨٩٤ ئیبراهیم تەلو Talu یان کوشت کە ئەو قەتلە قەت لە بیر هۆزی هەرمکەکان و بنەماڵەی تەلو نەدەچووە، وە دوای ١٢ ساڵ دژ و دوژمنی دیسان زەینەڵ کوڕی ئیبراهیم تەلو بە دەستی خالد بەگ جەبران کوژراو هەر ئەوانە بوونە هۆی دو دەستەکی کورد لە ڕاپەڕینی شێخ سەعیدی پیراندا، - بە دەستوری سولتان حەمیدی ٢ کە ١٣ ساڵ بو حوکومەتی دەکرد، کورد کوردی دەکوشت.[2]

١- ڕاپەڕینی مەلیک غازی شێخ عوبەیدیلای نەهری شاهی شەمزین.

٢-نوسەری کتێبی ئاغا، شێخ و دەوڵەت state) Auha, Shaikh and state) بە واتای دەوڵەت، نیشتمان، نەتەوە، حوکومەت. جاکە وابێ دەتوانرێ بە: ئاغا، شێخ و حوکومەتیش واتا بکرێ - پەڕەی ١٨٣ کتێبی ڕاپەڕینی شێخ سەعیدی

Dr.Saleh Ebrahimi

وان بروٚئێن سێن دەنووسی: هیچ یەکێک لە رابەرانی جەدیدی کوردی، تێ‌روانی شێخ عوبەیدیلای نەهری‌یان نەبوو. ئەم قسەش راستە، چونکە راپەڕینی مەلیک غازی شێخ عوبەیدیلای نەهری تەمەرکوزی رابەری سیاسی و ئایینی و مەزهەبی لە زاتێکدا کە خودی شێخ بوو کۆکردبۆوە[1].

راپەڕینی هێرشی شێخ عوبەیدیلا بۆ گرتنی کوردستانی بن دەستی قاجاری ئێران، دور نەبوو هێزەکانی ولاتە ئوروپایی وە هەروا روسیەی تەزاری وادار بە دەست تێوەردان لەو مەلبەندانە دا نەکا، وە ئەوە شتێ نەبوو کە عەبدولحەمیدی دوەم لەو سەردەمەدا داخوازی ئەوە بێ. ئەمە راستە کە راپەڕینی سالی ١٩٢٥یش لە کوردستانی بن دەستی تورکی عوسمانی بە رابەری شێخێک روی دا، بەلام ئەم راپەڕینە زۆر لەوەی کە شێخ عوبەیدیلا ئارەزوی بوو، یا داخوازی ئەوە بوو، وە بە بیر و رای نەتەوەییش تێکەلاو بووە، وە نەتەوە ویستانیش پشتیوانیان لێ دەکرد. بەر تەسکە ترە، مەودای نێوان راپەڕینی شێخ عوبەیدیلای نەهری و راپەڕینی شێخ سەعیدی پیران دەورانی دەسەلاتی رابەرانی غەیرە مەزهەبی بوو، وە کەوتبووە نێوان پەردەیەکی پێداویست لە هەل و مەرجی هەلدان وپەرەگرتنی ناسیونالیسمی نەتەوەی کورد. لە کوردستاندا شێخەکان لە نێو زۆربەی هۆزە کوردەکان مریدو مەنسوبیان هەبووە، بۆ وێنە شێخ عوبەیدیلاو شێخ سەعید هەر دوکیان مریدو مەنسوبیان لە کورمانج و زازادا[2] هەبووە، بە تایبەت مالە ساداتی کیرامی نەهری شاهانی شەمزین لە نێو کوردی ئێرانیشدا مرید و مەنسوبیان زۆر بوە، وە بۆ راپەڕین بۆکوردایەتی، وە دوی مەلیک غازی شێخ عوبەیدیلای نەهری کەوتبوون.

☐ کوردە خوێندەوارەکانی گەورە گەورەکانی کورد: ئەمین عەلی بەدرخان، شێخ عەبدولقادر ناودار بەغەوسانی کوڕی مەلیک غازی شێخ عوبەیدیلای نەهری، ژەنرال محەمەد شەریف پاشا، موشیر زولکیفل پاشاو... (جمعیت ترقی و تعالی کورد kurt terraki ve teavun cemiyeti یان دامەزراند، هەروەها شاخەی

١- (پەڕەی ٣٥و ٣٦ کتێبی ڕاپەڕینی شێخ سەعیدی پیران.) پیران تەرجەمە بە فارسی ئیبراهیم خان یونسی، چاپی تاران ١٣٧٧ نوسراوی رابێرت ئۆلسۆن - شێخ سەعید کوری مەحمود کوڕی شێخ عەلی پالۆ، هنیس بو. (شەپۆل)

٢- زازا یا کوردی هەرێمی دەرسیم لە کوردستان کە زاراوەی زازا کە وەکو زاراوەی گۆرانە قسە دەکەن، زازا بە دونبولی یا دملیش ناو دەبرێن، زازایەکان بالابەرزو ئێسک ئەستورن، زاراوەی زازا داگری واژەی خەلکی سیورک، بجق، چرمق Germuq پالۆ Paluیە.

Dr.Saleh Ebrahimi

فەرهەنگیشیان پێک هێنا بە ناوی (جمعیت نشر معارف کرد) کـە Kurt Nesn maarif کۆوارێکیان بەناوی کوردستان بلاو دەکردەوە کە ئیدامەی هەر ئەو کۆوارە بو کە (میقداد میدحەت بەدرخان لە سالی ۱۳۳۵ی مـانگی لە ۱۵ زیـقەعیدە لە قاهیرەی میسر بلاوی دەکردەوە[۱].

ئەو جەمعیەتە هەروا فێرگەیێ کیشیان بۆ کورد لە ئەستەمبوٚل دانا. لە ۱۹۰۸ سی هەزار زانین خوازی لێی بووە. یەک لەو زانین خوازانـە سـەعید کـورد: سـەعید نورسی Nursi بووە کە لە دوایی دا بووە ئەو عەللامە گەورە کە ئـێستا خـەلکی موسلمان لە ئەندۆنوزیەوە بیگرە تاگشت ولاتە موسلمانشینەکان و کوردستان شانازی بە زانین و فێرگەی ئەو دەکەن، ئـێستا فـێرگەی عـەللامەنورسی بـووەتە نوێنەری فەلسەفەی نورچولوگ.[۲]

□ دوا بەدوای مۆر کردنی پەیمانی تەرکی دژایەتی کردن لە نێوان موتەفیقین و عوسمانلی دا لە ۳۱ی ئوکتوبری ۱۹۱۸ جەمعییەتی تەرەقی و تـەعالی کـورد لە ۱۹۱۸ لە بن ناوی جەمعییەتی تەعالی کوردستان سەر لە نوێ بوژایەوە، ئەم کۆڕە بە راوەژوی پێشوی خۆی هەندێ لە ئەندامانی هۆزەواری لە خۆیدا جێ کردبۆوە. وان برون سین Van Bruine Ssen پێڕستێ لە ئەندامانی کۆڕی داوە بە دەستەوە کە خۆی نیشانەی ڕێبازی ناسیونالیسمی کورد دوای جەنگی یەکەمی نێو گەلانی

۱-ژمارەی ۱ لەکۆواری کوردستان ۱۵ زیقەعیدەی ۱۳۳۵مانگی و ژمارە دووەم لە ۳۰ی زیقەعیدەی ۱۳۳۵. وەژمارەی ۳ی لە ۱۵زیحەجەی ۱۳۳۵. و ژمارەی ۴ لە ۳۰زیحەجەی ۱۳۳۵، وەژمارەی ۵لە ۱۵موحەرەمی ۱۳۳۶. و ژمارەی ۶لە ۳۰موحەرەمی ۱۳۳۶ وەژمارەی ۷لە ۱۵سەفەری ۱۳۳۶. وەژمارەی ۸لە ۳۰سەفەری ۱۳۳۶. ژمارەی ۹لە ۱۵رەبیعی یەکەمی ۱۳۳۶. ژمارەی ۱۰لە ۳۰رەبیعی یەکەمی ۱۳۳۶. وەژمارەی ۱۱ لە ۱۵ رەبیعی دووەمی ۱۳۳۶. ئەم ۱۱ ژمارە لە میسر لەقاهیرە چاپ کراوەو بە جەریدەی کوردستان ناو براوەو لەسەرەوە ناوی بەدرخانی لێ نەنووسراوە، بەلام لە ژمـارەی ۱۷و ۱۸ نـاوی بـەدرخـان پـاشا. پاشازادە:عەبدورەحمان بەگ نوسراوە. دوکتور کەمال فوئادنوسیویەتی یەکەم ژمارەی رۆژنامەی کوردستان لە ۳۰ی زیقەعیدەی ۱۳۱۵ وەنۆی نیسانی ۱۳۱۴ی رۆمی وە ۲۲ نیسانی ۱۸۹۸ی ز- لە قاهیرە چاپ کراوەو تا ژمارەی ۵ لە لایەن نەوەی بەدرخان پاشا یانی میقداد میدحەت بەگ - ەوە دەرچووە. دەتوانین بلێین رۆژی چوارشەمەی مانگی گولان و رێکەوتی ۲۴ی ئاوریلی ۱۹۹۸ یەکسەدەمین سالرۆژی بلاو بوونەوەی رۆژنامەی کوردیبە لەقاهیرە کە لەئاوەها رۆژێکدا لە ۲۲ی نیسانی ۱۸۹۸ی زایینی دا میقداد میدحەت بەگ بەدرخان رامیارو بیرەوەرو وێژاوەری زانای کورد بۆ یەکەمجار ئەو کارە فەرهەنگی یەی ئەنجام داوە، وە تا ۳۱ ژمارە بەمجۆرە بلاو کراوەتەوەو ئاخرین ژمارە یانی ۳۱ی لە ۱۴ی ئاوریلی لە ۱۹۰۲ لە ژنێو لە چاپ دراوە. وە کۆواری گرشەی کوردستان بە زمانی کوردی لە تاران تا ۹ ژمارەی بەسەر نوسەری و بەرپرسی محەمەد سالح ئیبراهیمی محەمەدی (شەپۆل) بە ئیجازەی وەزارەتی فەرهەنگ و ئیرشادی ئیسلامی ئێران چاپ کراوەو یەکەم ژمارەی لە مـانگی مـارسی ۱۹۸۱ی زایینی لە تاران لە چاپ دراوەو بلاو کراوەتەوە.

۲- وان بروئین سێن، ئاغا، شێخ و دەولەت پەرەی ۳۴۰ تا ۳۳۸ (شەپۆل).

Dr.Saleh Ebrahimi

بە باشی دەنوێنێ و زۆر گرینگیشە، هەیئەت سەرۆکی کۆڕ ئەمانە بوون: سەیید عەبدولقادر ناودار بە غەوسی سانی کوڕی مەلیک غازی شێخ عوبەیدیلای نەهری شاهی شەمزین (قدس سرهم العزیز) سەرۆکی کۆڕ، ژەنرال فوئاد پاشا خەڵکی سولەیمانی یارمەتی‌دەری یەکەمی سەرۆک، حەمید پاشا ژەنرالی نیشتەماڵ دەبیری گشتی کۆڕ، وە سەیید عەبدوڵلا «سلطان العرفا» کوڕی سەیید عەبدولقادرو نەوەی شێخ عوبەیدیلای نەهری خەزینەدار. - کۆمەیتەی نیزامیش ئەمانە بوون: سەرهەنگ خالد بەگ لە دەرسیم سەرۆکی پۆلیسی ئەستەمبول، محەمەد عەلی بەدرخان، سەرهەنگی نیشتەماڵ، محەمەد. ئەمین بەگ سەرهەنگ دوی نیشتەماڵ، خەڵکی سولەیمانی، لە خاوەن پلە ئایینی‌یەکانیش: خواجە عەلی ئەفەندی و شەفیق ئەفەندی لە ئەرواس Ervas و بڵیند پایەکانی دیکەیش بابان‌زادە شوکری بەگ، سکرتێری رۆژنامەی تەرجەمان، بابان زادە فوئاد بەگ، فەتحوڵلا بازرگان،شوکری محەمەد ئوستادی پزیشکی، وە عالیشان بەگ لە هەرێمی کۆچگێری دەرسیم بوون. کە عالیشان لە ١٩٢٠ راپەڕینێکی بە دژی تورکی عوسمانی ساز دا. جەمعییەتی هیوای کوردیش دوبارە بوژایەوە. لە دوایشدا لەگەڵ یەکێ لەو تاقمانەی سەر بە (جەمعییەتی تەعالی کورد)و پێکهاتوو لە تاکی لاوی توندرۆکان یەکیان گرت و حیزبێکیان بەناوی (تەشکیلاتی کۆمەڵایەتی کورد) ساز دا. بە قسەی وان برۆن سێن ئەم جیابوونەوە کاتێ بە دیهات کە سەیید عەبدولقادر کوڕی شێخ عوبەیدیلا (یا بەڵکو بەدرخانەکان) رایگەیاند کە مەبەستم دامەزراندنی کوردستانی سەر بە خۆ نییە، بەڵکو بیچمێکی بەرتەسک لە (خودموختاری)یە، زۆرێ لە بەدرخانی‌یەکان لکان بە ناسیونالیستەکانی گەنج و لاو، لەوە دەچێ لەبەر ئەوەی (جامیعەی کورد)ی ئەستەمبوڵ لە (جەمعیەتی کۆمەڵایەتی کورد) پشیتوانی کردبوو، زۆر کارا بووە. ئەندامانی ئەم جەمعییەتە لە سازدانی (جەمعییەتی ئازادی)یش دا زۆر شوێنی هەبووە. ئەم جەمعییەتە لە دواییدا بووەتە جەمعییەتی سەربەخۆی کورد[1]. هەر ئەم (جەمعییەتی ئازادی)یە

١- وان برۆئین سێن، ئاغا، شێخ و دەوڵەت ئەم پێرستەی هەیە (پەڕەی ٤٤٦ یادداشتی ژمارەی ٣٢و ٣٤) نوسراوی زیبار سیلوپی بە نێوی دۆزاکوردستان پەڕەی ٥٢و ٥٤ من ئەو کتێبەم دەست نەکەوت،سیلوپی نێوی نهێنی قادر بەگ جەمیل پاشا -یەکە یەکێ لە ئەندامانی بەرچاوی (جەمعییەتی تەعالی کورد)ی دیار بەکر - ە (شەپۆل).

Dr.Saleh Ebrahimi

بوو کە نەخشێ زۆر بەرچاوی لە راپەڕینی شێخ سەعیدی پیراندا هەبوو.[1]

□ گیرو گرفتی کورد، بە دوای پەیمانی موتارەکەی مەدرەس (۳۱ی ئوکتوبری ۱۹۱۸) تا پەیمانی سێوێر (۱۰ی ئوتی ۱۹۲۰) مەسەلەی هەڵبژاردنی خودموختاری یا سەربەخۆی کوردستان بوو. مووافەقەتنامەی ۲۰ی نوامبری ۱۹۱۹ شەریف پاشا و بوغاس نۆبار کوردیان لە حاند ئەم مەسەلە داناکە بیرو رای خۆیان دەُبرن، لە ژانوێەی ۱۹۱۹ ئەندامانی کومیتەی ئیتحادو تەرەقی کە لە خارپوت بون دەیان وت: ئەبێ لە کونفەرانسی ئاشتی (ورسای) داوای سەر بە خۆیی کوردستان بکەین و رابەریشیان عەلی ئیحسان پاشا فەرماندەی پێشوی سپای شەشمی عوسمانی بوو، کە خۆی یەکێ لە نوێنەرانی عوسمانی بووە کە پەیمانی تەرکی شەڕی مۆر کردبوو. بەریتانیا یەقینی بوو کە عەلی ئیحسان پاشا مووافیقی کوردستانی سەر بە خۆ نیە.[2]. لە ۷ نوامبری ۱۹۱۸ بەریتانیا موسڵی داگیر کردبوو و تورکیش لە تەوسیعەخوازی بەریتانیا و دامەزراندنی دەوڵەتی سەر بە خۆی ئەرمەنی دەترساو بە رواڵت لە خودموختاری کورد پشتیوانی دەکرد. هەندێ کوردی وەک ئەمین بەدرخان داوای جیایی بوونیان دەکردو سولتانیشیان بە نێوی خەلیفە دەناسی، بەدرخان دەیویست ئوسولێک بۆ دابین کردنی مافی چارەنووسی پرێزێدێنت وێلسۆن لە بابەت کوردستان لەبەر چاو بگیردرێ. سەیید عەبدولقادر کوڕی شێخ عوبەیدیلای نەهری لە فەوریەو مارسی ۱۹۲۰دا چەندین جار لە رۆژنامەکان دا رای گەیاند بوو خودموختاری بۆ کوردستان دەوێ و لە تەلاشی شەریف پاشا لە (ورسای) پشتیوانی دەکا، ئەمین بەدرخان و روناکبیرانی (جەمعییەتی تەعالی کورد) بە هۆی ئەو قسانەوە شێخ عەبدولقادریان لە سەرۆکی جەمعییەت لابرد. دژایەتی ئەمین بەدرخان و سەیید عەبدولقادر، ئەوە بوو کە سەیید عەبدولقادر خودموختاری کوردستانی یەکپارچەی دەویست نەک کوردستانی تیکە تیکە، کە موسڵ لە ۷ی نوامبری ۱۹۱۸ کەوتبووە دەست بەریتانیا،

۱- شێخ سەعیدی پیران لە ساڵی ۱۸۶۵ی زایینی لە پاڵو لە دایک بووەو لە ۱۵ی ئاوریل بە دیل گیراوە، لە ۲۹ ژوئنی ۱۹۲۵ بە دەستی تورکی لائیک لە داردراوەو هەروا شێخ عەبدولقادر ناودار بە غەوسی سانی لە ۲۷ مەهی ۱۹۲۵، وە سەیید محەمەدی کوڕی شێخ عەبدولقادر و چوار گەورە کوردی دیکەو ۲۶ کەس لە یارانی شێخ سەعید و زیاتر لە هەزاران کوردی دیکەیان کوشت و زیاتر لە ۳۰ هەزار کوردیان بە ژن و زارۆکەوە ئاوارە کرد و لە ڕێگالەسەرمان رەق هەڵاتن و بە سەدان خوێندەوارو روناکبیری کوردیان خستە نێو تەلیس و زارکیان بەست و خستیانە نێو گۆماواو خنکان، وەشیریتیان دەخستە سیرەتی پیاوی کوردو حوکمیان لە ژنانی کورد دەکرد تا رای بکێشن تا دەپسا. (شەپۆل)

۲- پەڕەی ۸۴ی کتێبی راپەڕینی شێخ سەعیدی پیران.

Dr.Saleh Ebrahimi

تا بەڵکو بە یارمەتی ئینگلیس هەل و مەرجێ بە دەست بێ و کوردستان ببێتەوە یەک وە کوردستانی سەربەخۆ بۆ نەتەوەی کورد بەدی بێ.[1]

رابێرت ئۆلسۆن لە کوردستانی ۱۹۲۵ راپەرینی شێخ سەعیدی پیراندا دەنوسێ: (مەسخەرەیە لە پەیمانی سێوێردا داوای کوردستانی سەر بە خۆ کراوە، نەک کوردستانی یەکپارچە، بەشێکی گەورەی کوردستان بە هی عێراق یا جێگای دیکە دانراوەو موسڵ... لە بن دەست ئینگلیس و بەشێ زۆریش لە بن دەست فەرانسە دایە (سوریە). مەبەستی نیشتمان ویستانێ کە بۆ کوردستانی یەکپارچە دەکۆشان وای بەسەر هات کە پشتیوانی خۆیان لەو تاقمە بېرن کە کوردستانی سەر بە خۆیان دەویست، تەنانەت بە نێوی بەشێ لە تورکیا بوون. وە دەیانویست بەریتانیا یارمەتیان بدا کە بە مۆرکردنی پەیمانی سێوێر و داگیر کردنی عێراق و نفوزێ کە لە ئێراندا هەیبوو زۆر روونا ک بوو کە کوردستانی یەکپارچە لە گۆڕ دا نیە. بەمجۆرە ئەو نیشتمان ویستانەی داخوازی کوردستانی سەر بە خۆ بوون ناچار بوون سەر بە خۆیی لە تورکیا بخوازن، بەڵام دوای ئوتی ۱۹۲۰ روون بووەوە کە لە تەک بزوتنەوەیەکی بە هێزی ناسیونالیسمی تورک روبەرو دەبن. لە ئوتی ۱۹۲۰ تا نێوەراستی ۱۹۲۱ قسە ئەمە بوو کە بەریتانیا تا چ رادەیەک لە بزوتنەوەی سەر بەخۆ خوازانەی نەتەوەی کورد لە تورکیا دا پشتیوانی دەکا، راستیەکەیشی ئەوە بوو کە بەریتانیا مەیلی نەبوو تا لە بزووتنەوەی سەر بە خۆیی کورد لە راست هێزی سەر هەڵداوی ناسیونالیسمی تورک پشتیوانی بکا. بەڵام سیاسەتی بەریتانیا تا نێوەڕاستی ۱۹۲۱ ئەوە بوو تا کارێ بکا کە کوردەکان وا بیر بکەنەوە کە بەریتانیا لە تێکۆشانیان پشتیوانی دەکا، چونکە لەم دەورەیەدا بەریتانیا لەم کۆششانە لە تورکیادا پشتیوانی دەکرد، بەو بڕوایە کە کوردستان نابێتە وڵاتێکی سەربەخۆ. بە کورتی بێژین: کوردەنیشتمان ویستەکان کە لەسەر ئەوە سوور بوون تا کوردستانی یەکپارچە لە ڕێگای خودموختاری‌یەوە بەدی‌بێنن لە تەک سیاسەتی بەریتانیا دا رو بە رو بوون کە لە خودموختاری لە چوارچیوەی عێراق دا پشتیوانی دەکرد. نەک لە

۱- کوچەرا بزوتنەوەی نەتەوەی کورد پەڕەی ۳۳ تا ۳۲ و هورووتیس، دیپولماسی لە رۆژهەڵاتی نێزیک و ناوەراستا، جەلدی ۲ پەڕەی ۸۱- ۸۷ داگری نوسخەیێ لە مەتنی پەیمانی سیوێر. مادەی ۶۲، ۶۳و ۶۴ بەشی سێوەم لە بابەت کوردستانەوەیەو مادەی ۶۴ دەڵێ: نەتەوەی کورد، دەتوانن یەک ساڵ بە دوا (لە پاییزی ساڵی ۱۹۲۱) داوای سەربەخۆیی کوردو کوردستان بکەن (شەپۆل).

کوردستانی یەکپارچە.[1]

□ تا ساڵی ۱۹۰۸ کە بیرو باوەڕی ناسیونالیسمی کوردی باشتر و زۆرتر دەڵیبوە نێو دڵ و دەرونی کورد و چبوە نێو تەریقەت و خانەقا، شێخەکانیش پشتیوانی بوون، ئەوە بوو حەزرەتی شێخ عەبدوسەلام بارزانی و شێخ محەمەد، دهۆک چەند مادەیان لە تورکە لاوەکان داواکرد بوو بەمجۆرە: ۱ـ دامەزرانی دام و دەزگای ئیداری لە ۵ فەرمانداری دا لە کوردستان. ۲ـ زمانی کوردی بەناوی زمانی فێرکردن و بارهێنان لە مەڵبەندە کوردنشینەکان بە رەسمی بناسرێ. ۳ـ دانانی فەرمانداران، بەخشداران، سەرۆکی یانەکان، هەروەها باقی خاوەن پلەو پایەکان لە کورد زمانان بێ. ۴ـ بەڕێوە بردنی قانون و دادگەری بە پێی حوکمی شەریعەت بێ. ۵ـ دانانی قازی و داوەر و موفتی لە پەیرەوانی شافیعی مەزهەب بێ. ۶ـ وەرگرتنی ماڵیات بە پێی حوکمی شەریعەت بێ. ۷ـ ماڵیاتێ کە بۆ تەرخان بوون لە کاری بەدەنی وەردەگیردرا، هەروەها وەربگیردرێ، بەو مەرجەی بۆ راگرتن و پینەو پەڕۆی رێگاکان لەو ۵ فەرمانداری‌یە کوردنشینە خەرج بکرێ.

وادی جووەیدە (Wadie Jwaideh) دەڵێ: ژمارەی ۱،۲،۳و۷ نیشاندەری هەستی ناسیۆنالیستی کوردی‌یە، ژمارەی ۴و ۵ و ۶یش راگەیێنەری بیرو باوەڕی مەزهەبی‌یە. بەلام ژمارەی ۵ زەریف و باریک بینی شێخەکان نیشان دەدا، چونکە دانانی قازی و داوەر و موفتی لە پەیرەوانی مەزهەبی شافیعی کە زۆربەی نەتەوەی کورد لە پەیرەوانی ئەوەن و تورکی عوسمانی پەیرەوی حەنەفین بە واتای دامەزراندنی تەشکیلاتی دینی و نەتەوەیی بووە.[2]

□ بە قسەی شەریف فورات خالد بەگ دوای پەیمانی سێوێر لە هاوین و پاییزی ساڵی ۱۹۲۰ لەگەڵ جواتا Ciwata جەمعییەتی تەعالی کورد و سەیید عەبدولقادر ناودار بە غەوسی سانی لە هاتوچوو و پێکەوە قسە کردن بوون، ئەمە نیشانەی ئەوەیە لە نێوان جەمعییەتی تەعالی کورد، وەکوردەکانی ئەستەمبوڵ زیاتر لەوەی وا بە بیردا هاتووە، پێکەوە وتوێژیان هەبووەو پێکەوە بوون، لەوەش دەچێ ئەوهاو کاریە بەر لە دامەزراندنی (جواتا) «جەمعییەتی سەر بە خۆیی کورد یا ئازادی»یش

۱ـ پەڕەی ۵۱ تا ۴۹ کتێبی راپەڕینی شێخ سەعیدی پیران ـ (شەپۆل)
۲ـ پەڕەی ۴۱تا ۴۰ کتێبی راپەڕینی شێخ سەعید تەرجەمەی برایمخانی یونسی.

Dr.Saleh Ebrahimi

لە نێواندا هەبووە. ئەم «جواتا» لە ۱۹۲۱ لە ئەرزەرۆم بەو نێوە ناو براوە (Ciwata K(H)weseriya kuud) لە گشت کۆی پایزی ساڵی ۱۹۲۰ خالد بەگ جەبران لە هۆزی هەرێمی وارتۆ بولانک ملازگرد، هنیس، قەرەلیوا، سولحان،چاپاک چۆر دیدەنی کردووەو ئەو هۆزانەی سازمان داوە، ئەوانە شوێنگە لێ بوون کە لە ڕاپەڕینی شێخ سەعیدی پیران دا بەشداری‌یان کرد.

نوری دەرسیمی نوێنەری کارای شاخەی جەمعییەتی تەعالی کورد، وە مستەفا پاشا کۆچگیری دوای مۆرکردنی پەیمانی موتارەکەی (مەدرەس) چونە ئەستەمبوڵ و لای سەیید عەبدولقادر ناودار بە غەوسی سانی، دیتیان ئەوە «خودموختاری خوازە»و ئەمانیش دژی ئەوە بوون، لە ئۆکتۆبری ۱۹۲۰ دەرسیمی لە ئەستەمبوڵەوە چووە «عیمرانە» گەورەترین شاری هەرێمی کۆچگیری و شاخەی جەمعییەتی تەعالی کوردی لەوێ ساز دا. لەم لاشەوە مستەفا کە ماڵی لائیک دەی‌گوت: سەیید عەبدولقادر دارەدەستی فەرید پاشایە لە ئەستەمبوڵ و نۆکەری بەریتانیایە.

□ کوردەکان لە ویلیام چارلێز، نوئل Edward William Charles یەکێ لە کاربەدەستانی ئاگاداری بەریتانیا لەسەر ڕێگای خۆی کە بە کوردستان دا هاتووە، کوردەکان هەم لەو هەم لە هاوڕێکانی ئەندامانی بنەماڵەی بەدرخان زۆر بە گەرمی چونەتە پێشوازی و مێوان داریان لێکردون، هاوڕێکانیش ئەمانە بوون: سەیید موعین زاوای سەیید عەبدولقادر ناودار بە غەوسی سانی، کوڕی ئەمین عەلی بەدرخان و سەیید ئیبراهیم لە گەورە پیاوانی دەرسیم، پشتیوانی کردنی بەدرخانی‌یەکان و بە تایبەت پشتیوانی کردنی سەیید عەبدولقادر لە مەئموری‌یەتی (نوئیل) نیشانەی پێوەندیکە،کە لە نێوان ڕاپەڕینی شێخ سەعیدی پیرانو لە نێوان بەدرخانیان و بەریتانیادا هەبووە. بەداخەوە مەئموری‌یەتی نوئیل نەبووە هۆ بۆ سازدانی سازمانێ وەکو «کونفیدراسیونی باشووری کوردستان» کە نوئیل لە ۱۹۱۹ بە سەرۆکی مەلیک مەحمود بەرزنجی لە سولەیمانی و هەولێر و ڕەوەندز (ڕەواندز) سازی دابوو.

سەیید عەبدولقادر کوڕی مەلیک غازی شێخ عوبەیدیلای نەهری شاهی شەمزین بە بەریتانیای ڕاگەیاند کە دەبێ بۆ دامەزراندنی وڵات و دەوڵەتی کوردی کە حایل بێ لە ڕاست هەڕەشەی بلشوی‌کەکان، زۆر بەلەز هەنگاوێ بنێ و

Dr.Saleh Ebrahimi

بەڵێنیشی بە بەریتانیا داکە تەواوی کوردستانی بەشی باکوری رۆژهەڵاتی، بۆ وێنە سمایل ئاغای سمکۆ[۱] لە ئێران بۆ پشتیوانی کردن لە راپەرینی خۆی بە دژی تورکان راپەرینێ.

عەلیرەزاکوڕی شێخ سەعیدی پیران کە بیست مێگەلە مەڕی لە شاری حەلەب فرۆشتبو تا خەرجی راپەرینی بکا، وە هەروەها دەچێتە ئەستەمبوڵ بۆ مەشوەرەت کردن لەگەڵ «جەمعییەتی تەعالی کوردستان» و سەیید عەبدولقادر، هەرچەند سەیید عەبدولقادر ئەندامی (ئازادی) نەبوو، هەروا لەگەڵ گەورە پیاوانی کورد و تورکی دژی مستەفا کەمالی لائیک تەگبیر و مەشوەرەتی کرد. سەیید تاها کوڕی شێخ محەمەد سەدیق و نەوەی شێخ عوبەیدیلا بە راشکاوێ پشتیوانی لە راپەڕین و ئازادی کردووە. راولینسۆن Rawlinson یەکێ لە مەئمورانی ئاگاڕی و سیاسی بەریتانیا بۆ لە خۆرهەڵاتی نێوەراستاراولینسۆن[۲] وتبوی: کوردەکان قادر بە هاو کاری یەکتر نین[۳].

دیارە نەیروی هەوایی شەرکەری (شەڕوان) بریتانایش دژی دامەزراندنی حوکومەتی کوردی بوو.[۴]

رابەرانی هۆزە کوردەکان لە ۱۵ی نوامبری ساڵی ۱۹۲۰ کە لە چەمشکەزەک Cimskilik کۆبوونەوەیەک پێکدێنن، وە ئەم مەبەستانە لە دەوڵەتی مستەفا کەماڵ دەخوازن، وە پێی رادەگەیێنن کە تا ۲۴ی نوامبر وەڵامیان بداتەوە:

۱ـ حوکومەتی ئانکارا بڵێ بزانین بەڵێنی خودموختاری کە حوکومەتی سوڵتان لە ئەستەمبوڵ داوییە بە رەسمی دەیناسێ یا خەیر.

۲ـ ئانکارا بیرو باوەڕی خۆی لە بابەت یانەی ئیدارەی کوردستانی خودموختار بۆ رابەرانی دەرسیم کە ئەم ئاگاداری‌نامەیان بۆ نوسیوە رابگەیێنن.

۳ـ هەمو زیندانیانی کورد لە زیندەکانی ئەلعەزیز، مەلاتیە، سیواس و ئەرزەنجان

۱ـ سمکۆی مەزن بەرابەری کوردی ئێران دوای لاچونی کابینەی سەیید زیا لە مانگی گوڵانی ۱۲۹۹ی هەتاوی و رێکەوتی ۱۹۲۱ دەستی بە راپەرین کرد.

۲ـ لە ۱۹۱۸ تا ۱۹۲۲ وە لە ئۆکتۆبری ۱۹۱۹ تا نوامبری ۱۹۲۱ لەتورکیا بووەو لە ۱۹۲۱ لە زیندانی تورک ئازاد دەکرێ،

۳ـ هەروەکو جەلال تالەبانی نایەوێ یا ناتوانێ لەگەل حوکومەتی ئێستای هەولێر بە سەرۆکی کاک مەسعود بارزانی بسازێ. (شەپۆل)

۴ـ پەرەی ۹۳ کتێبی راپەرینی شێخ سەعید.

بێ سێ و دو ئازاد بکرێن.
۴- مه‌ئمورانی تورک له‌و شوێنانه‌ی وا زۆربه‌یان کوردن بڕۆنه ده‌رێ.
۵- هێزه نیزامی‌یه‌کانی شه‌ڕکه‌ر که بۆ کۆچگیری به‌ڕێ کراون بگه‌ڕێنه‌وه بۆ دواوه.

هه‌رکاتێ ده‌چمه په‌رلانـه خه‌فه‌تمه؛ که ته‌مه‌نمان چه‌ن کورته؛ بۆکه لێک وه‌رگرتن له‌و سفره ره‌نگینه (شه‌پۆل).

Dr.Saleh Ebrahimi

ڕاپەڕینی سەیید عەبدوڵلاگەیلانی زادە (سلطان العرفا)

لە ڕوانگای تورکی عوسمانلییەوە ڕاپەڕینی (حاجی) سەیید عەبدوڵلا «سولتانولعورەفا» یەکێک بووە لە گرینگترین شۆڕش و ڕاپەڕینەکانی کورد(1).

ڕاپەڕینی (حاجی) سەیید عەبدوڵلا لە مەڵبەندی وان، بتلیس، حەکاری ڕوی داوەو ڕاست لە حاند هێرشی دڕندانەی تورک ڕاوەستاوەو بە جەنگی چریکی و پارتیزانی هێرشی تورکی توند بەرپەرچ داوەتەوە، لە واتادا ئەم ڕاپەڕینە بانگەواز و مزگێنیدەری ڕاپەڕینەکانی دوا ڕۆژی نێو کوردەواری بوو، باوەکو بەداخەوە هیچ هۆزێ لە کوردەکانی عێراق نەلکان بە ڕاپەڕینەوە، تەنانەت ئەو کاتەی کە حاجی سەیید عەبدوڵلاگەیلانی زادە لە هۆزە کوردەکانی سەر بە عێراقی داوا کرد تا بە ڕاپەڕینەکەی ئەوەوە بلکێن، نەلکان و ملیان بادا، لەگەڵ ئەوەشدا ڕاپەڕینی ئەو چەندین هەیف بەردەوام بوو، دەوڵەتی ئێران تەنانەت سەربازە (گریلا) تورکەکانی عوسمانی کە لە ترسی هێزی پێشمەرگەی ڕاپەڕینی سەیید ڕایان دەکرد و پەنایان دەبردە بەر هۆزە کوردەکانی سەر بە ئێران، دەیان ناردنەوە بۆ لای دەوڵەتی تورک.

ڕاپەڕین و خۆ ڕاگری سەیید عەبدوڵلاگەیلانیزادە بە تایبەت لە شەمزینان دا زۆر چڕو پڕو سەخت و خۆڕاگرانە بوو، لەم مەڵبەندەدا زیاتر لە ۲۰۰ سەربازی تورک کوژران. یارمەتی دانی کوردەکانی هۆزی گراوێ و سارافان بووە هۆی ئەوە کە لە کوشت و بڕی هێزی ڕاپەڕین بە دەستی تورکی دڕندە کەم ببێتەوە. دیارە بەو جۆرەی چادرنشینانی کورد یارمەتیان بە هێزی ڕاپەڕین دەدا بە تورکانیان ئاوەها کۆمەگ نەدەکرد، هێزی ڕاپەڕین و شۆڕشە چکۆلەکان و سوور بوون لەسەر ڕاپەڕین و خۆڕاگرتن، دام و دەزگای ئاگاداری فەرانسەی هێنا سەر ئەو باوەڕە کە ڕاپەڕین و شۆڕشی مانگەکانی ئوت، سپتامبر زۆر بە جیددیتر لە ڕاپەڕینی شێخ سەعیدی پیران بزانێ، فەرانسەوییەکان لایان وابوو کە ئەمجارە ئینگلیسیەکان

١- سەیید عەبدوڵلا کوڕی سەیید عەبدولقادر کوڕی شێخ عوبەیدیلای نەهری شاهی شەمزین، مەلیک غازی کوڕی حەزرەتی سەیید تاهای نەهری شاهی شەمزین ـە.

سەیید عەبدولقادر ناودار بە غەوسی سانی لە ۲۷ مەهی ساڵی ۱۹۲۷ی زایینی بە دەستی مستەفا کەماڵی تورکی عوسمانلی لائیک لەگەڵ کورەکەی: سەیید محەمەدو هەندێ لە یارانی وەک حاجی ئیهدا (Hace Ahta)، پالولو کویر سادی (Palulukorsaki)، بیتلیسی کەماڵ فەوزی و خواجە عەسکەری لە دار دران.

Dr.Saleh Ebrahimi

یارمەتی بە کورد ئەدەن و کۆمەگیانن.[١]

لە ١٦ی دسامبر سەیید عەبدوڵلا کە لە ترسی هێرشی دڕندانەی تورک لە شەمزینان چوبوە دەرێ چاوی بە سەرهێنری دابز Sir henru Dobbs کومەیسێری بەرزی بریتانیا لە عێراق کەوتبوو وتوویژیشی لەگەڵ کردبوو. سەیید عەبدوڵلا بۆ خۆی و بە ٧٠٠ کەسێ کە لەگەڵ ئەودا چووبوونە عێراق داوای پەنابەری کردبوو، دابز وتبوی بەو مەرجەی جارێکی دیکە هێرش نەکاتەوە بۆ سەر تورکیا، داوخوازەکەی جێ بەجێ دەکا. دابز لە درێژەی قسەکانی خۆیدا رای گەیاندبوو: «کە ئەگەر تورکەکان لە بابەت سنورو کەوشەنی تورکیاو عێراق نەچێتە بن لێبڕانی جامیعەی میلەل، وە بۆ گەیشتن بە مەبەستی خۆی شەڕ و شۆڕ دەست پێ بکاتەوە، ئەو دەم ئەگونجێ بریتانای گەورە بە میللیەکان و بە نیشتمانی یەکانی کورد کۆمەگ بکا.»[٢]

ئەم قسە کە دابز بە حاجی سەیید عەبدوڵلای گەیلانی زادەی وتووە، خۆی نیشانەی دواهێنان بووە بە راپەڕینی شێخ سەعیدی پیران، لە ١٦ سپتامبی ١٩٢٧ لەسەر ئەو بڕواو باوەڕە بووە، کە تورکیا لێبڕانی بەرواری ٢٩ی ئوکتوبر و ١٦ی دیسامبری ١٩٢٤ی جامیعەی میلەل لە بابەت سنوری نێوان تورکیاو عێراقەوە قەبول دەکا.[٣]

دوا بە دوای مۆرکردنی پەیمانی تەرکی دژایەتی کردن لە نێوان موتتەفێقین و عوسمانلی دا لە ٣١ی ئوکتۆبری ١٩١٨ جەمعییەتی تەرەقی و تەعالی کورد لە ١٩١٨ لە بن ناوی جەمعییەتی تەعالی کوردستان سەر لە نوێ بوژایەوە، ئەم کۆڕە بەراوەژوی پێشوی خۆی هەندێ لە ئەندامانی هۆزەواری لە خۆیدا جێ کردەوە، وان برۆئێن سێن، پێرستێ لە ئەندامانی کۆڕی داوە بە دەستەوە کە خۆی نیشانەی رێبازی ناسیونالیسمی کوردە، کە دوای جەنگی یەکەمی نێو گەلانی کوردایەتی دەنوێنێ و گرینگیشە، هەیئەت سەرۆکی کۆڕ بریتی بوون لە سەیید عەبدولقادر

١- ٥/ ٧٣٠ فەرماندەیی، ژمارە ٣-٥٠٣- ٢٠ سپتامبری ١٩٢١، کاکس بە چرچیل، پەرەی ٣٠٠ی کتێبی راپەڕینی شێخ سەعید پیران چاپی ١٣٧٧ تاران نیگاه - تەرجەمە بە فارسی بە هۆی برایم خانی یونسی. (شەپۆل)

٢- پەرەی ٣٠٠ کتێبی راپەڕینی شێخ سەعید پیران، سەرچاوەی ژمارە ٢٠/٥٠٣ی سپتامبری ١٩٢١، کاکس بە چرچیل.

٣- پەرەی ١٨٥و ١٨٦ی کتێبی راپەڕینی شێخ سەعیدی پیران نوسراوی رابێرت ئولسۆن - تەرجەمەی برایمخان یونسی، چاپی نیگا، تاران، ساڵی ١٣٧٧ی هەتاوی.

Dr.Saleh Ebrahimi

کوڕی مەلیک غازی شێخ عوبەیدیلای نەهری شاهی شەمزین، سەرۆکی کۆڕ، ژەنرال فوئاد پاشا خەڵکی سولەیمانی یارمەتیدەری یەکەمی سەرۆکەحەمید پاشا ژەنـراڵی نـیشتەماڵ، دەبـیرگشتی کـۆڕ، وە سـەیید عـەبدوڵلا کـوڕی سـەیید عەبدولقادرو نەوەی شێخ عوبەیدیلای نەهری خەزینەدار.[1]

ناسیۆنالیسمی کوردی، ژێر نووسی ژمارەکان: ١ـباشترین پیاچوونەوەیەک کە لەسەر حوکومەتی مەلیک غازی شێخ عوبەیدیلای نەهری شاهی شەمزین کراوە هی وادی جووەیدە-یە کە بە نێوی «ڕاپەڕینی نەتەوەی کورد: مەبادی و هەڵدانی ئەوە» نووسراوە، پەڕەی ٢٨٩ تا ٢١٢ - ئەوە یەکەم نوسراوێکە کە لەو ڕاپەڕینە، بەتایبەتی لە نیشتمانییەکانییەوە دەکۆڵێتەوە. هەروا بڕوانـنە نـوسراوەی جـان جۆزێف، بەناوی نەستوری و دراوسێکانی: کۆڵینەوە لە نفوزی غـەرب لەسـەر پێوەندی ئەوانە، پەڕەی ١٠٧ تـا ١١٣ جـۆزێف بـە ڕواڵـەت لە نـوسراوەکـانی جووەیدە کەڵکی وەرنەگرتووە، چونکە نێوی نووسراوەی جوویدە لە هی جۆزێف دا نەهاتووە، هەرچەند لە کتێب نـاسی ئـەو کـەڵکی وەرگـرتووە، پـەڕەی ٢٦٤، نوسراوەی مارتێن وان بروئێن سێن بە نـێوی ئـاغا، شـێخ و دەوڵـەت لە بـابەت سازمانی کۆمەڵایەتی، سیاسی و رامیاری و نەتەوەی کوردستان، وە نـوسراوەی جووەیدە لە بابەت مێژووی کۆمەڵایەتی، سیاسی و نەتەوەی کورد لە سەتەکانی نێوەراستا، باشترین سەرچاوەن لەم بارو بابەتەوە. هەرچەندە لە نـووسراوەکـانی جووەیدە، زیاتر لە چەند لاپەڕە بە ڕاپەڕینی مەلیک غـازی شـێخ عـوبەیدیلای نەهری تایبەت نەکراوە، هەواڵێ کەمن (رابـێرت ئـۆلسۆن) لە ڕاپـەڕینی مـەلیک غازی شێخ عوبەیدیلا نوسیومە لە روی نوسراوەی وادی جووەیدەیە. بۆ زانینی حوکومەتی بەدرخان پاشایش بڕوانە نوسراوەی جووەیدە لە بن ناوی «ڕاپەڕینی نەتەوەی کورد» پەڕەی ١٧٦ـ٢١٢ـ٢٠٠. ـ٢ـ بۆ ئەوەی باش بزانن تا چ ڕادەیەک تەریقەتی مەزهەبی لە کوردستان دا شوێنی هەبووە بڕوانە نوسراوەی وان بـرۆن سێن، بە نێوی ئاغا، شێخ و دەوڵەت، پەڕەی ٢٤٩ـ٣٣٩، وە نوسراوەی (پـترس ئەبونە) لە بن نێوی «نەخشبەندییە لەسەر زەوییەکـانی تـورکی عـوسمانی لە سەرەتای سەتەی نۆزدەهەم». هەروا بلاۆکی جیهانی ئیسلام ٤ـ١/٢٢(١٩٨٤):

١- ڕاپەڕینی شێخ سەعیدی پیران، پەڕەی ٤٦و ٤٧.

Dr.Saleh Ebrahimi

٣٥-١، وە نوسراوی حەمید ئەلگای لە بن نێوی «ڕێبازی نەخشبەندیی - لێکۆڵینەوەی مێژو و گرینگی ئەو» لە کۆواری لێکۆڵینەوەی ئیسلامی، ژمارەی ٤٤(١٩٧٧): ١٢٤-١٥٢، وە نوسراوی ئالبێرت هورانی بەنوی «شێخ خالد و ڕێبازی نەخشبەندی» لە کۆواری فەلسەفەو سونەتی سەرەتای ئیسلام بە تێکۆشانی ئالبێرت هورانی. اس.ام. استرن، وە ویون براون پەڕەی ٨٩-١٠٤ بۆ کۆڵینەوەی چرو پرتری بزوتنەوەی نەخشبەندیە لە جیهانی ئیسلام، بڕوانە جەماعەتی سۆفی لە دنیای عەرەب و ئیسلام، نەخشبەندیە بە تێکۆشانی ئەلەکساندر پوپوویچ، وە مارکگامبوریو، ١٩٨٩ چاپی ١٩٨٩.

٣- وان بروئێن سێن: ئاغا، شێخ و دەوڵەت، پەڕەی ٢٢٥.

٤- جووەیدە «بزوتنەوەی نەتەوەی کورد» پەڕەی ٢٠٢ بەدرخان پاشا میراتێ دیکەی لە خۆی بەجێ هێشت. قاوەکە بەدرخان پاشا نەوەد زارۆک و منداڵی بووە کە ژمارەیێ لەوانە لەم میراتە ئیلهامیان وەرگرتووەو بوونەتە کوردێ نیشتمان ویست، بڕوانە نوسراوی کریس کوچرا لە بن نێوی بزوتنەوەی نەتەوەی کورد، پەڕەی ٢٠-٥ ئارشاک سفراستیان، کوردەکان و کوردستان پەڕەی ٦٢-٦٣ کە هەواڵی ١١ ژوئیەی ١٨٩١ کلیتۆن یارمەتیدەری کۆنسوڵگیراویەتەوە - پەڕەی ٧ (تورکی ژمارەی ٥، ١٨٨١) جۆزێف، نەستوریەکان و دراوسێکانیان، پەڕەی ١٠٩، ١١٠ داگری نامەیەکە، هۆی ڕاپەڕینی مەلیک غازی شێخ عوبەیدیلای نەهری بووە لە ئێران (ئوکتۆبری ١٨٨٠) دەگێڕێتەوە. لەم نامەدا شێخ عوبەیدیلا جەمعییەتی کورد بە ٥٠٠٠٠٠ خانوادە دادەنێ.

جا ئەگەر هەر خانوادەیێ ٥کەس بێ ئەم جەمعییەتە دەکاتە ٢٥٠٠٠٠٠ کەس، جۆزێف ئەسنادی پارلمانی ژمارەی ١٠٠ (١٨٨١) وە فەرمانی ٢٥٥١ ژمارەی ٤٧.

٦- جووەیدە (بزوتنەوەی نەتەوەیی کورد)، پەڕەی ٢٢٥-٢١٥.

٧- هەر ئەوە، پەڕەی ١٣٣ بۆ شتێ سەرنج ڕاکێش لە بابەت هەندێ شێخی کوردەوە لە دەیەکانی ١٩٧٠ بڕوانە ئاغا، شێخ و دەوڵەوت، وان بروئێن سێن پەڕەی ٢٩٦ - ٣٣٢ هەروا بڕوانە نوسراوەی تری ئەم نوسەرە بە نێوی لە حوکومەتی تورکی عوسمانییەوە تا جیایی خوازی: سەرزەویەکای مەزهەبی و نەتەوەیی ڕاپەڕینی شێخ سەعیدی پیران لە ساڵنامەی مێژویی و کۆمەڵایەتی

Dr.Saleh Ebrahimi

خۆرهەڵاتی نێزیک و نیوەراست بە هاوکاری یوخن بلاشکەو مارتین وان برۆئین سێن، پەڕەی ۱۴۸ـ۱۵۱.

۸ـ هەر ئەوە پەڕەی ۲۲۹ـ۳۳۳ شێخ تەنیا یەکێ لەو تاقمانە بوون کە لە قانونی سەرزەوی بەرواری ۱۸۵۸ی عوسمانی سودیان وەرگرتووە: ئاغاکان، بازرگانەداراکان و مەئمورانی محەللیش کەڵکیان لەوە وەرگرتبوو. بۆ ئاگاداری زیاتر بڕوانە نوسراوەی ئالبێرتێن جووەیدە لە بن ناوی «میدحەت پاشاو نیزامی زەوی عێراقی خوارو» کۆواری کاروباری خۆرهەڵاتی نیوەراست، بە هاوکاری ئالبێرت هورانی، پەڕەی ۱۰۶ـ۱۳۶ ئەم نوسراوە یەکێ لە باشترین لێکۆڵینەوەیەکە لەبابەت شوێن دانانی قانونی زەوی لە عێراقی خوارو نووسراوە، وە نیشان دەداکە ئیسلاحاتی میدحەت پاشا لە عێراق لە ۱۸۶۹ تا ۱۸۸۱ زیانی لە جوتیارانی هۆزەواری داوە، لەبەر بێ ئەزمونی و نەزان کاری جوتیار، وەریشوەخواردن، قەد باڵەی «تاپۆ،لە نێو بردنی هۆزەواری و سەنەدی زەوی دان بۆ نیشتەجێ کردن لە باتی کۆچەری» زەوی بە سەرۆکی هۆز، وە سەرۆک هۆزی دانیشتوی شارەکان یا بە بازرگانان درا. لە عێراق ئیسلاحاتی میدحەت پاشا بوو بە هۆی هەڵوەشاندنەوەی یەکیەتی هۆزەواری. هەرچەندە باری عێراقی خوارو لەتەک باری کوردستان جیا بو، ئیسلاحاتی زەوی لە بەشی خواروی عێراق و لە کوردستاندا شوێنگەلێ وەک یەکجۆری بوو، وە بووە هۆی کەمبوونەوەی هێزی یەکیەتی هۆزوارێ و لە نێو چونی میرەگەورەکان و دەرەبەگەکان کە لە راستی دا فەرمانرەوای کێو و کەژو چیاو دەشتێ پەرەداربوون بۆ مەڕو ماڵات لەوەڕاندن. ئەمە خۆی بووە هۆی سەرهەڵدان و راپەڕینی شێخەکان بە تایبەت زاتێ وەکو حەزرەتی شێخ عوبەیدیلای نەهری. دابەش کردنی زەوی خۆی بووە هۆ بۆ ئەوە ئینگلیسەکانیش لەسیاسەتی خۆی کەڵک وەربگرێ و هەندێ لە سەرۆکەکان بکاتە پاڵەپشت بۆ کارو باری ئیستعماری خۆی.[1]

۹ـ جووەیدە «بزوتنەوەی نەتەوەی کورد، پەڕە ۲۱۲.

۱۰ـ وان برۆئین سێن: ئاغا، شێخ و دەوڵەت، پەڕەی ۲۲۸ـ۲۲۹.

۱۱ـ بۆ بەدەستهێنانی پەیمانی بیرلەن بە تەواوی بڕوانە نووسراوی جی.سی.

۱ـ بڕوانە نووسراوەی ئالبێرت جووەیدە بە ناوی میدحەت پاشا، پەڕەی ۲۱۲.

Dr.Saleh Ebrahimi

Dr.Saleh Ebrahimi

هوروتیس به نێوی دیپلۆماس له خۆرهه‌ڵاتی نێوه‌راست. هه‌واڵی: موسته‌نه‌دی: ١٥٣٥ - ١٩١٤،١،په‌ڕه‌ی ١٨٩-١٩١ هه‌روا بڕوانه نوسراوی ئیدوارد هیرتسلت به نێوی نه‌خشه‌ی ئوروپا له‌سه‌ر په‌یمان، جه‌لدی ٤، ١٨٧٥ تا ١٨٩١ په‌ڕه‌ی ٢٧٥٩-٢٧٩٩ (ماده‌ی ٦١ له په‌ڕه‌ی ٢٧٩٦) نوسراوی هیرتسلیت که دارای نه‌خشه‌یشه.

١٢- جووه‌یده «بزوتنه‌وه‌ی نه‌ته‌وه‌ی کورد» په‌ڕه‌ی ٢٣١ ماده‌ی ١٦ په‌یمانی سان ئیستیفانۆ که له‌وه ده‌چو روسیه پشتیوانی ئه‌رمه‌نستان بێ. به‌ڵام دوای په‌یمانی بێرله‌ن که بووه جێگری په‌یمانی سان‌ئیستیفانۆ ئیتر روسیه ده‌ستی له پشتیوانی ئه‌رمه‌نی هه‌ڵگرت، ئیتر ئه‌بو وڵاته ئورپایه‌کان،تورکی عوسمانی وادار به‌وه بکه‌ن.

ریچارد.جی. هووانسیان به نێو ئه‌رمه‌نستان له رێی سه‌ر به خۆی دا ١٩١٨ نوسیویه‌تی په‌ڕه‌ی ٢٦ که په‌یمانی بیرله‌ن هه‌روا مه‌سه‌له‌ی ناودار به «مه‌سه‌له‌ی ئه‌رمه‌نستان بگاته پله‌ی نێو نه‌ته‌وه‌یی دیپلوماسی». هه‌ر ئه‌و ده‌مه ماده‌ی ١٦ په‌یمانی بیرله‌ن ناسیونالیسمی کوردی بزاوت، دیار بوو، بۆ حاڵی وڵاتی ئه‌رمه‌نی زیاناوی بوو، بۆ گیرهێنانی ده‌قی ته‌واوی په‌یمانی ئیستیفانۆ بڕوانه نوسراوی هیرتسلیت به نێوی نه‌خشه‌ی ئوروپا جه‌لدی ٤، په‌ڕه‌ی ٢٦٧٢-٢٦٩٦ (ماده‌ی ١٦ په‌ڕه‌ی ٢٦٨٦).

١٣- جووه‌یده (بزوتنی نه‌ته‌وه‌ی کورد، په‌ڕه‌ی ٢٣٣ نه‌قلی قسه‌کانی کلیتۆن یارمه‌تی ده‌ری کونسول به تواتر، به‌رواری ١١ ژوئیه‌ی ١٨٨٠ (تورکیا ژماره‌ی ٥، ١٨٨١) په‌ڕه‌ی ٧.

وێنه‌ی جه‌نابی سه‌ید فاروق گه‌یلانی‌زاده له‌گه‌ڵ (شه‌پۆڵ)

Dr.Saleh Ebrahimi

Dr.Saleh Ebrahimi

ته‌قویمی روداوی ناوچه‌ی مه‌هاباد

له شاری مه‌هاباد و ده‌وروبه‌ری له په‌نای ته‌قویمی ره‌سمی، ته‌قویمێکی خۆماڵی و ناوچه‌ییش هه‌یه، یانی هیندێک روداو،وه‌ک (مبداء تاریخ/ یا ماده تاریخ) چاو لێده‌کرێن و به‌ره‌یه‌ک ئه‌و روداوانه به نوخته گۆڕانێکی مێژویی ده‌ناسن، به‌ڵام ئه‌و چه‌شنه تاریخانه ته‌نیا له سێ به‌ره (نه‌سل) دا خۆ راده‌گرن و خه‌ڵکی ده‌زانێ،که تاریخی ئه‌و روداوانه چ زه‌مانێک بووه، دوای ئه‌و سێ (٣) به‌ره‌یه مێژوی روداوه‌کان فه‌رامۆش ده‌بن. لێره‌دا ئاماژه به هیندێک له‌و روداوانه ده‌که‌م که زۆرتر له نێو خه‌ڵکی مه‌هابادو ده‌وروبه‌ری مه‌شهورن. له لای راست تاریخی روداوه‌که،به ساڵی زایینی /کۆچی مانگی/ کۆچی هه‌تاوی نوسراوه، له لای چه‌پ نێوی مه‌حه‌للی (ناوچه‌یی) روداوه‌که هاتووه،له ئاخریش دا به ته‌رتیبی ژماره شه‌رحی زیاتری روداوه‌کان دێن. سپاس بۆ کاک ئه‌حمه‌د به‌حری که ئه‌وکاره پێشنیاری وی بوو.

ساڵی زایینی	ساڵی مانگی	ساڵی هه‌تاوی	نێوی روداو له ناوچه‌ی مه‌هاباد
١-١٧٨١-	١١٩٥-	١١٦٠	ساڵی باپیر ئاغای
٢-١٨٤٠-	١٢٥٦-	١٢١٩	ساڵی کوژرانی هه‌باساغای
٣-١٨٨٠-	١٢٩٧-	١٢٥٩	ساڵی شێخی
٤-١٨٨١-	١٢٩٨-	١٢٦٠	ساڵی هه‌مزاغای
٥-١٨٩٠-	١٣٠٨-	١٢٦٩	ساڵی کچه هه‌رمه‌نی/ساڵی فاتمه خانم
٦-١٩٠٤-	١٣٢٢-	١٢٨٣	ساڵی حه‌مه گرێ و مه‌لا وسووی
٧-١٩٠٧-	١٣٢٥-	١٢٨٦	ساڵی فه‌ریقی
٨-١٩١٥-	١٣٣٣-	١٢٩٤	ساڵی عوروسی هه‌وه‌ڵێ
٩-١٩١٩-	١٣٣٧-	١٢٩٨	ساڵی قاتی
١٠-١٩٢٠-	١٣٣٩-	١٢٩٩	ساڵی جیلۆی
١١-١٩٢١-	١٣٤٠-	١٣٠٠	ساڵی خاله قوربانی
١٢-١٩٢٢-	١٣٤٠-	١٣٠٠	ساڵی شکاکی
١٣-١٩٢٨-	١٣٤٦-	١٣٠٧	ساڵی مه‌لا خه‌لیلی
١٤-١٩٣٥-	١٣٥٤-	١٣١٤	ساڵی داعبا قرانێ

Dr.Saleh Ebrahimi

١٥-١٩٣٦-	-١٣٥۴-	١٣١٥	رۆژی حەیبنی ١٣١٥_سالّی سیّلاوێ
١٦-١٩۴١-	-١٣٦٠-	١٣٢٠	سالّی تەیارەرەشە/سالّی عوروسی دوایە
١٧-١٩۴٦-	-١٣٦۴-	١٣٢۴	سالّی دێموکراتی/دەوری دێموکراتی
١٨-١٩۴٧-	-١٣٦٦-	١٣٢٦	سالّی هەلاّت هەلاّتێ
١٩-١٩۴٩-	-١٣٦٨-	١٣٢٨	سالّی گرانێ
٢٠-١٩٥١-	-١٣٧٠-	١٣٣٠	سالّی کۆپینی
٢١-١٩٥٣-	-١٣٧٢-	١٣٣٢	سالّی موسەدیقی/دەوری موسەدیقی

پەراوێزەکان بە تەرتیبی ژمارە:

١) سالّی باپیر ئاغای، سالّی کوژرانی باپیرئاغای گەورەیە لە شاری مەراغە بە نەخشەی ئەحمەدخان موقەددەم مەراغەیی.

٢) سالّی هەباساغای، سالّی کوژرانی هەباساغای دیبۆکری،بە دەستووری عەبدوللاّخانی موکری‌یە.

٣) سالّی شێخی، سالّی هاتنی شێخ عوبەیدیلای شەمزینی‌یە کە لە زۆربەی کتێبەکاندا باسی هاتووە.

۴)سالّی هەمزاغای، سالّی کوژرانی هەمزاغای مەنگوڕە بە نەخشەی میرزا حەسەن عەلیخان (ئەمیر نیزامی گەروسی) یانی کورد کوردی کوشتووە. (شەپۆل).

٥) سالّی کچە هەرمەنی یا سالّی فاتمە خاتم، موسلّمان بوونی کچە ئینگلیزی‌یەکی مەسیحی و شووکردنی بە عەزیزبەگ نێوێک کە لە کتێبی «روزنامەی خاطرات اعتماد السلطنه» دا بە تەواوی شەرحی مەسەلەکە هاتووە.

٦) حەمە گڕوێ و مەلاوسوو دو نەفەر هونەرمەندو مۆسیقاژەن بوون کە حاکمی وەختی مەهاباد تەماح دەناموسیان دەکاو ئەوانیش لەسەر دیفاع لە ناموسیان کارەساتێکی گەورە دەخولقێنن کە شەرحی کارەساتەکە لە کتێبی «نگاهی به تاریخ مهاباد» دا بە تەواوی هاتووە.

٧) لە جەرەیانی شەڕی یەکەمی جیهانی دا شاری مەهاباد (کە ئەو کات نێوی سابلاّغ بوو) چەند جار لە بەینی قوشونی روس و عوسمانی دا دەس بە دەست

Dr.Saleh Ebrahimi

بوو، جارێکیان،کە لەشکری عوسمانیی‌یەکان شاریان گرتەوە، گـەورەی لەشکـر نێوی «فەریق پاشا» بوو،بەو دەلیلە بەو سالە دەڵێن: ساڵی فەریقی. شاعیری گەورە مەلا ساڵح حەریق بۆ روداوی فەریق مادده تـاریخی نـوسیوە، ئـەویش ئـەوەیە: «سابلاغ گیرا» کە دەبێتە ساڵی ١٣٢٥ی قەمەری.

٨) ســاڵی عــوروسی هـەوەڵێ: دەبـێتە سـاڵی شـەڕی یـەکـەمی جـیهانی کـە (١٩١٨-١٩١٤ی زایینی) بووە.

٩) ساڵی قاتی: دوای تەواوبوونی شەڕی یەکەمی جیهانی بـووەو پـیرەپیاوانـی ناوچە تاڵ‌ترین بیرەوەری‌یان لەو کارەساتە هەیە. لێـرەدا دەمـەوێ تـەوزیحێکی زیاتر بدەم. کتێبێک هەیە بەو نێوە: سراج الطالبین. تالیف: ابی‌بکر المشهور به‌کچک ملا الاربلی. طبع: الشیخ محمد جـمیل الاربـلی - فـی مـطبعة مکـتب صـنایع الکرکوک - ١٣٣٢ قمری - ٢٨٢صفحه). ئەو کەسانەی دەیانەوێ مەلا ئەبووبەکر ئەفەندی هەولێری مەشهوور بە مەلاکچکە باشتر بناسن دەتوانـن سـەیری ئـەو سەرچاوانە کەن.

١ـ علماءنا فی خدمة العلم والدین. تألیف: عبدالکریم محمد المدرس. دارالحریة للطباعه - بغداد ١٩٨٣ لاپەڕەکانی ٣٤ تا ٣٦.

٢ـ تاریخ مشاهیر کرد. تألیف: بابا مردوخ روحانی (شیوا) - چاپ سـروش - تهران ١٣٦٦ جلدی دووەم، لاپەڕەی ٢٤٦.

٣ـ دانشمندان کرد در خدمت علم و دین (تەرجەمەی علماءنا...). مترجم: احمد حواری نسب - چاپ انتشارات اطلاعات ١٣٦٦ تهران - لاپەڕەی ٣١.

ئەو کتێبە ئی خودا لێخۆشبوو میرزا وەهاب پەروێزی باوکی مەڕحووم حاجی کەریم کەریمی‌یە،کە هەر ئێستا لە لای کوڕی گەورەی حاجی کەریم، بە نێوی کاک سمایل کەریمی مامۆستای مەدرەسەکانی مەهاباد مەحفووزە. بە رەحـمەت بـێ میرزا وەهابی پەروێزی لە لاپەڕە سپی‌یەکانی ئاخری ئەو کتێبە بەعزە شتێکی بە خەتی خۆی نووسیوە، وەک: تاریخی لە دایک بوون و وەفاتی شـێخی تـەوێڵە، تاریخی ژنهێنان و مێرکردنی ئەولادەکانی و ... دوو سـێ لاپـەڕەشی تـەرخـان کردووە بۆ ئەو شتانەی کە لە ساڵی قاتی دوای شەڕی یەکەمی جیهانی لە ناوچەی مەهاباد بە چاوی خۆی دیتویەتی. لێرەدا دەقی یـادداشـتەکـانی بـە بـێ دەست تێوەردان، هەر بە فارسی دەنوسمەوە:

Dr.Saleh Ebrahimi

«تاریخ آمدن قشون روس به قتل و غارت و سوخت ۱۴ ربیع الاول ۱۳۳۴، رفتن روس در ۲۸ ربیع الثانی ۱۳۳۴ خداوند تلافی مسلمان و مظلوم از این کافر بستاند.»

تاریخ گرانی و قحطی که در ساوجبلاغ بعد از رفتن روسهای ملعون بی انصاف روی داد تا درجه‌ای بود در ماه ربیع الثانی ۱۳۳۴ ظهور. آرد پوط (۱۶ کیلوگرم) آن پنج تومان بود کم کم از ۶ الی ۷ تومان که پوط ده تومان شد در زمستان ۱۳۳۴ به درجه‌ای رسید به چشم خودم دیدم آرد پوط ۱۵ تومان شد. نان یک عدد هیجده قران الی دو تومان فروختند، نعوذ بالله از فقراو بینوایان چه روزگار گذشت. بعضیها فرزند دلبند خود کباب می‌کردند و بعضی کس‌ها گوشت سگ و گربه و الاغ می‌خوردند، والله به حق خدا به چشم خود دیده شد گوشت سگ را ریزه ریزه کرده بودندو می‌خوردند. در کوچه‌و محله‌ها فقرا مثل خاکستر از گرسنگی مرده بودند، تعداد انسانهای مرده روزی به یکصد و پنج نفر رسید، در کفن کردن و قبر گذاشتن آنها مردم عاجز شدند، خندق برای آنها کشیده مثل ... سرهم ریخته...

فی الجمله تخم مرغ دانه‌ای چهار عباسی بود، طاقت از مردم نماند، برخی اشخاص زن و بچه‌هایشان را می‌فروختند به یک نان و کسانی که‌عزت‌دار بودند بعد از تمامی مال و آذوقه، درِ خانه به روی خود بسته می‌مردند. مختصر مسلمان نشنود کافر نبیند، با قلم و کاغذ شرح زیان تمام نمی‌شود، کاسبی نیست شده تمام مردم خانه‌نشین بودند. خدایا به فریاد رس و رحمی نما به حق محمد و آله. قیمت بعضی از مایحتاج: آردگندم پوط ۱۵ تومان، آرد جو پوط ۱۲ تومان، روغن سیه (دو کیلوگرم) ۳ تومان، برنج صدری سیه ۳ تومان، برنج گرده سیه ۱۲ قران، قند هر تبریزی (۳کیلوگرم) ۱۴ تومان، کشمش شیره پوط ۶ تومان، ذرع چیت ۴ الی ۶ قران، اقل الحقیر و هاب ولد حاجی محمد پرویزی.

در گوشه‌ای نوشته شده: آمدن شکاک یوم جمعه ۵ صفر ۱۳۴۰ قمری.

قسمت مربوط به رفتن روسها تاریخ ۲۸ ربیع الثانی ۱۳۳۴ عدد سال ۱۳۳۶ هم خوانده می‌شود، برایم مشخص نشد کدامیک درست است، بعضی از قسمتهای نوشته به زحمت خوانده می‌شود.

۱۰) ساڵێ جیلۆی: دوای کوژرانی مارشیمون به دەستوری سمایل ئاغای شکاک

Dr.Saleh Ebrahimi

(سمکۆ) پەیرەوەکانی لە ناوچەی ورمێ و خۆیە و سەڵماس کوشتاریکی زۆریان بە تۆڵەی مارشیمون لە خەڵک کرد، دوایە وردە وردە بلاوبوونەوەو بە مەنتەقەی مەهاباد داهاتن و رۆیشتن بۆ لای هەمەدان. بە ساڵی هاتنی ئەو ئەفرادە دەڵین ساڵی جیلوی.

١١)ساڵی هاتنی خاڵە قوربانی (خالۆ قوربان هەرسینی)یەو کوژرانی وی لە نیزیک گوندی ئیندرقاشی مەهاباد بە دەست سوارەی حەمەدی گوڵاوی ئاغای مەنگور.

١٢) ساڵی هاتنی سمایل ئاغای شکاک (سمکۆ) بۆ مەهاباد و شەڕی وی لەگەڵ هەنگی ژاندارمیری مەهابادو تالانکرانی خەڵکی شار بە دەستی سوارەکانی شکاک.(١)

١٣) ساڵی هەستانی مەلا خەلیلی گۆرعومەری دژی لیباسی متحد الشکلی رەزاشا.

١٤) ساڵی داعبا قرانێ، زستانی زۆر ساردی ساڵی ١٣١٤ی هەتاوی‌یە کە «سیف القضات» باسی لێکردووە:

تاریخ: هەزار و سێسەد و چاردە - بیستی فەروەردین دادو بێدادە.

بڕوانە لاپەڕەکانی ٥٣و ٥٤ دیوانی «سیف القضات» ئامادەکراوی ئەحمەد قازی.

١٥) ساڵی سێلاوێ، رۆژی جومعە ١٣١٥/٥/٩ی هەتاوی سێلاوێک لە مەهاباد هاتووە کە زیانێکی زۆری ماڵی و گیانی لە خەڵک و لە شار داوە. کۆمەڵناسی ناودار مەلا مارف بە شیعر دەڵێ: (لە تاریخی هەزار و سێسەد و سێ، پەنجی شەمسی دا

بە رۆژی جومعە دەوازدەی جیمی‌یەک نۆیی ماهی موردادا)

١٦) ساڵی تەیارە رەشە یا ساڵی عوروسی دوایە (شەڕی دووهەمی جیهانی).

بڕوانە پێشەکی مامۆستا هێمن لەسەر تاریک و روون.

١٧) ساڵی دێموکراتێ یا دەوری دێموکراتی: ساڵەکانی بەینی ١٣٢١تا ١٣٢٥ی هەتاوی.

١٨) دوای ساڵی ١٣٢٥ی هەتاوی کە حکومەتی وەخت بەزمی بە خەڵک دەگرت و

١- دەبێ بزانین سمکۆی مەزن لەگولانی ساڵی ١٩٢١ی زاینی بۆ ئازادی کوردو کوردستان دەستی داوەتە چەک، بەلام لە ١٩٢٢ بەرەو موکریان هاتووە. (شەپۆل)

عالەمی زیندانی دەکردو... زۆربەی لاوەکان مەجبوور بە هەڵاتن بۆ هەندەران بو.
ئەو ساڵە، ساڵی هەڵات هەڵاتێیە.

١٩) ساڵی گرانی: زستانی ساڵی ١٣٢٧ی هەتاوی لە ناوچەی مەهاباد زستانیکی بێ غایەت ساردو پڕ بەفر و سەرما بووە، تەئیسری ئەو زستانە باعیس دەبێ کە ساڵی ١٣٢٨ی هەتاوی گرانی یەکی عەجایب رو لە وڵات بکا. بۆ ئاگاداربونی زیاتر بڕوانە لاپەڕەکانی ٣٢و ٣٣ی پێشەکی مامۆستا هێمن لەسەرکتێبی: تاریک و رون.

٢٠) ئەو ساڵەی کە بۆ یەکەم جار لە ناوچەدا پێداویستی وەک شەکر، قەند، رەژی و ... بە کۆپین دەدرێ بە خەلک.

٢١) ساڵی سەرۆک وەزیری دوکتۆر موحەمەد موسەدیق و رووداوەکانی دەوری وی.

٢٢) ئەو رۆژگیرانەی کە پیرەپیاوانی تەمەن نیزیک ١٠٠ ساڵ یا زیاتر باسی لێدەکەن و دەڵێن دە نوێژی نیوەڕۆ دنیا وەها تاریک بوو کە عاسمان پڕ بوو لە ئەستێرەو خەلک لێبڕان کە چرا هەڵبکەن. بە حیسابێک کە زۆر ورد و دەقیق نیە دەبێ بڵێم ئەو رۆژگیرانە دەبێ بەینی ١٠٠ تا ١١٠ ساڵ لەوە پێش روی دابێ.

رەنگ بێ بەعزە سەرچاوەیەک یا بەعزە تەقویمێکی قەدیمی ئەو رووداوەیان نوسیبێ و بکرێ تاریخی دەقیقی بدۆزرێتەوە.

سەرچاوەی تەتبیقی تاریخەکان:

١ـ تقویم و تقویم نگاری در تاریخ تألیف: دکتر ابوالفضل نبئی. انتشارات استان قدس رضوی - مهرماه ١٣٦٥.
٢ـ تقویم‌های اسلامی و مسیحی. ترجمهٔ فریدون بدره‌ای - انتشارات قلم - ١٣٥٩ تهران.
٣ـ نەقڵ لە کۆواری سروەی ژمارەی ١٤٣ پەڕەی ٢٦ تا ٢٨ چاپی ژوئینی ١٩٩٨ و ١٣ گوڵانی ١٣٧٧ بە قەڵمی بەڕێز سەید محەمەد صەمەدی - مەهاباد.(شەپۆڵ) •

Dr.Saleh Ebrahimi

حەزرەتی شیخ عوبەیدیلا شاهی شەمزین

حەزرەتی شێخ عوبەیدیلا خۆشەویستی هەمو کوردێک بو بە تایبەت لە ناو مریدو مەنسوبەکانی خویدا زۆر خۆشەویست بو، رابەری فێرگەو رێبازی نەخشی بو، بە خەباتگێرو کۆڵنەدرو ئازا ناودار بو بەتایبەت لە نیوەی دوەمی سەتەی نۆزدەهەم دا زۆر گوڵی کردبو.

حەزرەتی شێخ عوبەیدیلا **شاهی شەمزین** زۆریش داراو دەوڵەمەند بو، زۆری گرینگی بە بازرگانی ئەداو زۆر یارمەتی بەکوردان ئەدا لە بابەت پوڵو دراو و شتیواوە، لەو رێگایشەوە خۆی بزد بوە ناو دڵو دەرونی خەڵکی کوردەواریو بیرو راو رامیاری خۆی بە بەڵگەی دینی دەرازانەوەو لە رقو قینی کوردان سەبارەت بەکار بە دەستانی تورکی عوثمانی کەڵکی وەر دەگرت، یارانی شیخ لە تەکیەکۆ دەبونەوەو شێخیش لە رێگای دینیو لە ریگای خەلیفەکانی کە لە کوردستاندا خەریکی پەرەدان بەرێبازی دینی و فێرکردنی فێرگەی نەخشی بون، زیاتر خوشەویستی پەیا ئەکرد[1].

حەزرەتی شیخ دوای ئەوەی زۆر بەی شارەکانی کوردستانی ئێرانی گرت وەکو خۆ، سەڵماس، میاندواو، مەڵکەندی، بناو، عەجەب شێر، سابلاغ (مەهاباد) ورمێ، شنۆ، هەر وەکو کونسولی روس (کریبل)، لە کانونی ١ سالی ١٨٧٩ زاینیدا نوسیویەتی: شێخ دەیویست کوردستانی گەورەی سەر بەخو دامەزرێنێو موصلی بکاتە پێتەختی.[2]

---

1 - بروانە وتاری نیکتین Nikitine, Les Kurdes, Etude sociologique et historique, Paris, 1956

٢ - ئارشیوی سیاسەتی دەرەوەی روسیە مهمة فی فارس ١٨٧٧ - ١٨٦٩ زاینی لاپەرەی ٤

Dr.Saleh Ebrahimi

حەزرەتی شێخ زیاتر ئەیویست پاڵ بدا بە روسیەوە نەک بە بەریتانیاوە چونکا لای وابو پاڵ دان بەشێرەوە، باشترە تا پاڵ دان بەمام رێوی‌یەوە[١].

شێخ زۆرجار هەوڵیدا تا بەڵکو روسیە وادار بکا تا یارمەتی راپەڕینی شێخ بدا، بۆ نمونە دو جاریش (یوسف ئاغای) ناردە لای کامسارەکانی روس لە (وان) و لە ئەرزە رومدا[٢].

حەزرەتی شێخ عوبەیدیلا شاهی‌شەمزین زۆری گرینگی بە راپەڕینی کوردان ئەدا، لە تورکیاو ئیراندا، لە یەک دەموکات‌دا، هەم ئەو راپەڕینەی رابەری دەکرد و هەم کارێکی وای دەکرد ئەرمەن‌و ئاسورو عەرەبیش بەدژی تورکان راپەڕێنێ، جا لە بەر ئەمە لەگەڵ مارشەمعون رابەری ئاسوری‌یەکان هەروا لەگەڵ شەریفی مەکەو خدیوی میصردا پێوەندی گرێدا[٣]

عەرەبەکان لە ولاتی بەغا، بەسەر پەرستی فەرحان پاشا پشتیوانیان لە راپەرینی شێخ عوبەیدیلا دەکرد بەتایبەت دوای گرتنی موصڵ لە لایەن کوردەکانەوە، شێخ عەبدولقادر، کوڕە چکۆڵەی شێخ لەگەڵ هەمزاغای مەنگور دوشاری عیمادی‌یەو موصڵ‌وەهەروا مەڵبەندی مەنگورو مامەشیان لە ئێراندا گرت لەم‌لایشەوە شێخ عوبەیدیلا شاهی‌شەمزین لەگەڵ هێزی خۆیدا ناوەندی ئیداری (وان)ی گرتبوە دەس، حەزرەتی شیخ زۆر رۆشن‌بیرو دوربین‌و رامیارو بە شەخصیەت بو، جا هەر لە بەر ئەمە ئەکۆشا تا بەڵکو دەوڵەتەکانی ئوروپایی لە راپەرینی کورد پشتیوانی بکەن‌و لەم بارو بابەتەوە زۆر تێکوشا. جا ئەوە بو تورک‌و ئینگلیس لەرز گشت گیان‌و لەشی داگرتن و سەروان (کرفدر و کاهن فورز-ی ئینگلیسی) لەساڵی ١٨٧٩ زاینی بۆ کۆڵینەوە لەو راپەرینەی شێخ بە کوردستانی باکوریدا: خۆرهەڵاتی

---

١ - ئارشیوی سیاسەتی دەرەوەی روسیە مهمة فی فارس ١٨٧٧ - ١٨٦٩ زاینی لاپەرەی ۴

٢ - ئارشیوی جەنگی، مێژوی حوکومەتی ناوەندی لاپەرەی ٥بە نەقڵ لە بەشی انتفاضة الاکراد ·

٣ - ئارشیوی رامیاری دەرەوەی روس لە سەفارەتی خۆی لە قوستەنتەنی‌یە لاپەرەی ٥۴

۴ - ئارشیوی رامیاری روس، لە سەفارەت لە قوستەنتەنیەو .ن.ا.خەلفین - راپەرین لە ریگای کوردستاندا لاپەرەی ١١٨

Dr.Saleh Ebrahimi

تورکیادا گەران، چونە سامسون، ئەماسیو، سیواس، ئەرزەنجان، موش، بیدلیس و (وان) و لە مەلاز غیرەت و ئەرزە رۆمەوە گەرانەوە.

لە ساڵەکانی ١٨٧٩ زاینی لەکاتی راپەرینی شیخدا هەموکوردستان بە تایبەت باکوری خۆرهەڵاتی (وان) بە دژی تورکان زۆر بەقینەوە هەستا بونە سەر پێ، بە تایبەت هۆزی حەیدەرانلی گەورە[1] بەڵام بە داخەوە زستانهات و بارو دوخی هوزی گەورەی حەیدەرانلی ئاڵۆز بو و لە لایەکی ترەوە، لەشکری تورکی عوثمانی بە سەر فەرماندەیی سامح پاشا نەوەی دەرویش پاشا لە پایزی ١٨٧٩زاینی دەوری (وان)ی داو دو توپی بەریتانیا یشیان پێبو سەرەرای ئەوانەش لەشکری تورکان لە لای وانەوە گەیشتنە لای هەکاری، ئەرزەروم، ئەرزنجان، موصڵ، دیابەکر، وان، تا رێگاکان لە کوردان ببەستن، ئاسوریەکان بە کونسولی ئینگلیسیان راگەیاند کەناوی (کلیتون)بو، لەم هەل‌ومەرجەدا کوردان ناتوانن خۆ بگەیننە شێخی شۆرشگێر، چونکا زۆربەی رێگاکانیان لێ‌گیراوە، لەو سەردەمەی‌دا، لەلایەن سوڵتان عەبدولحەمیدی دوەمەوە، بەحری بەگ کە یەکێ‌لە کورەکانی بەدرخانی ناودار بوناردی‌یە، لای شێخ عوبەیدیلا بۆوتو ویژکردن و زۆریشی دیاری بۆ شێخ ناردبو، وەکو (شیرومیدالی شانازی) و تەنانەت‌رای گەیاندبو، ئەگەر شێخ واز لەو راپەرینە بینێ مانگانەیەکی زۆری بۆ دەبرێتەوە بۆ خەرجی خانەقاو مریدو مەنسوبەکانی[2].

بەڵام شیخ وەڵامی نەدانەوە لە سەرەتای‌مانگی ئاب-ی ساڵی ١٨٧٩ز-کوردەکانی غیراکلی ماڵیاتیان نەبو بیدەن بە پیاوی فەرمانداری تورکیا ئەوە بو ٤٠٠ کەسی نارده سەر کوردکان‌وبووەشەرو لە ئاکامدا تورکەکان ژمارەیەکی زۆریان لەکوردەبێ‌چەکەکان کوشت‌و

---

1 - V. Veliaminof-Zernof, Scheref-Nameh ou histoire des Kurdes par Scheref, Prince de Bidlis, t. 11 SPB, 1862,p. 34.

2 - V-B, Nikitine, Les Kurdes, (ئارشیوی جەنگی - مێژویی حوکومەتی ناوەندی racontes par eux-memes- sociologique" L' Asie Francaise" , Paris, 1925, N.231, PP, 148 - 157